

Tršćanska kriza u prijelomnom vremenu prve polovice 50-ih godina XX. stoljeća, Diplomatsko-političko i državnopravno razmatranje

Vukas, Budislav

Source / Izvornik: **Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2007, 28, 1017 - 1065**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:313820>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-18**

PRAVNI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

TRŠĆANSKA KRIZA U PRIJELOMNOM VREMENU PRVE POLOVICE 50-IH GODINA XX. STOLJEĆA

Diplomatsko-političko i državnopravno razmatranje¹

Dr. sc. Budislav Vukas, ml., docent
Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

UDK: 341.24(497.1:450)“19”
94(497.5)“19”
Ur.: 19. ožujka 2007.
Pr.: 4. srpnja 2007.
Izvorni znanstveni članak

Vrijeme vrhunca hladnog rata, pored općih trendova napetosti međunarodnih odnosa, obilježeno je i partikularnim kriznim izazovima, koji su mogli biti uzrokom širih međunarodnih poremećaja odnosa suprotstavljenih svjetskih supersila. Jedan od takvih izazova hladnoratovskoj “stabilnosti” svakako je tršćanska kriza, proizašla iz dubljih povijesnih temelja XIX. i prve polovice XX. stoljeća u odnosima talijanskog, slovenskog i hrvatskog naroda, ali i neposredno ratnih i poratnih prijepora na diplomatskoj, političkoj, ideološkoj i nacionalnoj razini. Glavni je cilj autora rada prikazati osnovne procese koji su vodili rješenju “tršćanskog pitanja”, počev od mijena međunarodnih odnosa na prijelazu desetljeća, primarno ukazujući na njihove diplomatsko-političke odrednice. Autor razmatra i državnopravne posljedice tih promjena, a razmotreni su i unutarnji procesi razvitka talijanske i jugoslavenske

¹ Polazna osnova ovoga rada je autorova doktorska disertacija s naslovom “Državnopravni status tršćanskog područja 1947. – 1954.”, što ju je autor obranio na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, dana 13. lipnja 2006., pred povjerenstvom za obranu kojega su činili: prof. dr. sc. N. Engelsfeld (mentor), prof. dr. sc. M. Seršić i doc. dr. sc. Ž. Bartulović. Ovaj je rad (i analogna poglavlja u doktoratu) izrađen u sklopu studijskog boravka na Sveučilištu u Genovi (Università degli studi di Genova – Dipartimento delle ricerche europee – Sezione storica, Sezione giuridica). Autor rada ima dužnost izraziti osobitu zahvalnost prof. dr. sc. Adrianu Giovanelliju, prorektoru Sveučilišta u Genovi, voditeljima i djelatnicima sveučilišnog Odsjela za europska istraživanja (Odsjeka za povijest i Odsjeka za europsko pravo), osobito prof. dr. sc. Danilu Venerusu, dott. Patrizii Magarò, te dott. Simoni Tullo. Njihova pristupačnost i pomoć u korištenju bibliotečnog fonda imaju neprocjenjivu važnost u izradi ovog rada. Autor svoju zahvalnost duguje prof. dr. sc. Vesni Tomljenović, čijom je dobrotom ovaj znanstveno-istraživački boravak realiziran, te mojoj obitelji, Branki i Lucianu Sirolla, koji su mi izuzetno pomogli u vremenu mojega boravka u ligurijskoj prijestolnici.

države u tim burnim vremenima, koji su bili temeljno različiti, ali su svojom strukturom i mijenama imali važan utjecaj na tršćansku krizu. Autor zaključuje da je načelo kompromisa i pragmatizma i u ovom slučaju diplomatske povijesti imalo odlučujuću ulogu, ovoga puta ipak načelno u prilog interesima jugoslavenske strane (napose Slovenije). Državnopravne promjene sustava vlasti u zonama STT-a imale su utjecaj na učvršćenje faktičnog stanja, koje je kasnije legitimirano međudržavnim dogovorima i kompromisima (Londonski memorandum o suglasnosti o STT-u iz 1954. godine)

Ključne riječi: *Hladni rat, jugoslavensko-talijanski odnosi, “tršćansko pitanje”, Slobodni Teritorij Trsta (STT).*

1. Uvodne pripomene

Najnovija diplomatska praksa i međunarodna politika, suočena s imperativima ostvarenja najrazličitijih kompromisa i rješavanja mogućih ratnih ili drugih sukoba i nesporazuma, počesto pronalazi posebna neuobičajena rješenja, koristeći se vrlo specifičnim mehanizmima i modalitetima svojeg postupanja i djelovanja. Obično je cilj doći do kakvog-takvog kompromisa, kako se ne bi poremetili međunarodni odnosi, mogući interesi nekih velikih sila, te dakako odredbe međunarodnog prava. Na diplomatsku realnost pojedinoga razdoblja u njezinoj su povijesti važnu ulogu imale i odrednice pojedinog tipa ili prevladavajuće prakse i konstelacija međunarodnih odnosa (primjerice ravnoteža sila, hladni rat i sl.). Primjeri te najnovije prakse u međunarodnim odnosima postoje u našem poslijehladnoratovskom unipolarnom svijetu. Moguće je navesti, primjerice, kompromis oko Sjeverne Irske u smislu Sporazuma na Veliki Petak, iz 1998. godine, kada je iznađeno posebno kompromisno rješenje kako bi se u najvećoj mogućoj mjeri udovoljilo i radikalnijim zahtjevima dugo suprotstavljenih strana (npr. autonomija Sjeverne Irske u Velikoj Britaniji u smislu zahtjeva tamošnje protestantske većine, ali istodobno osnivanje Općeirskog vijeća, kako bi se irski katolici približili interesima svoje matične države). Sličan je primjer i nešto ranije zaključen Daytonski sporazum (1995.), kada je na kompromisan način udovoljeno velikosrpskoj politici s obilježjima ratne agresije i kaznenih djela genocida, u smislu legalizacije njezinih osvajačkih ratova, s ciljem “udobrovoljavanja” Miloševićeve Srbije (priznanje Republike Srpske kao “entiteta”), a s druge je strane udovoljeno očuvanju cjelovite i jedinstvene države, što je bio glavni zahtjev Bošnjaka-Muslimana i Hrvata u obliku njihovog federativnog državopravnog organiziranja. Baš se u vremenu izrade ovoga rada pregovara o budućem statusu Kosova i nastoji naći kompromis između interesa Republike Srbije za očuvanjem njezinoga ustavnopravnog poretka te zahtjeva većine kosovskih Albanaca za priznanje njihove državnosti, s obzirom na njihova povijesna prava i načela međunarodnog prava te izrazito neprihvatljivu srbijansku politiku prema tom području u čitavom XX. stoljeću.

Plan Martija Ahtisarija, bivšeg finskog predsjednika i glavnog pregovarača ispred UN-a za buduću status Kosova, predstavlja također jednu vrstu primjera za pronalaženje kosovskog kompromisa. Današnji svijet poznaje, međutim, izrazito mnogo primjera još neriješenih pitanja međudržavnih razgraničenja ili otvorenih pitanja statusa pojedinih područja, s obzirom na legitimne ili nelegitimne zahtjeve njihovih stanovnika i političkih predvodnika (npr. status Čečenije ili Balkarije u Ruskoj Federaciji, prijepori o budućem položaju Transdnjestarske pokrajine u Moldovi, pitanja proruski orijentiranih odmetnutih gruzijskih pokrajina Južne Osetije, Abhazije i Adžarije, prijepori u Azerbajdžanu, institucionalna konsolidacija sada neovisne države Istočni Timor, status Belučistana u Pakistanu, višedesetljetni problem Kašmira itd.).

Sličnih je primjera bilo i u povijesti. Jedno od takvih svakako se odnosi na status tršćanskog i istarskog područja nakon 1945., te napose nakon Mirovne konferencije 1947. i neuspješne implementacije Ugovora o miru s Italijom. Vremenski vrlo dugotrajan proces, s mnogim odlikama koje ukazuju na izrazitu složenost statusa ovog područja, gdje se od početka XIX. stoljeća i sloma mletačko-kozmpolitskog svijeta,² isprepliću nacionalni interesi talijanskog, slovenskog i hrvatskog naroda, interesi širih državnopravnih cjelina, ideološke kontroverze, te najrazličitiji ciljevi međunarodne politike, kulminirat će već u vremenu trajanja Drugog svjetskog rata,³ a napose odmah nakon njegova okončanja.

Nakon provizornog režima kojeg su u lipnju 1945. godine, u smislu legitimne međunarodnopravne okupacije tršćanskog i istarskog prostora od strane združenih anglo-američkih snaga s jedne strane i jugoslavenske vojske, predvidjeli privremeni sporazumi s vojnim i civilnim nadležnostima, pravima i obvezama (Beogradski i Devinski sporazum), diplomatskim nastojanjima i Mirovnom konferencijom u Parizu 1947. godine postignut je Ugovor o miru s Italijom, koji se djelomično odnosio na reviziju dotadašnjih graničnih odnosa Italije i Jugoslavije.

Ugovor o miru s Italijom predstavlja novi međunarodnopravni temelj rješavanja odnosa Italije i Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. Ugovor u svojim člancima od 3. do 5. definira novu državnu granicu između dviju država. No, kako se "tršćansko pitanje" nije moglo riješiti, Ugovor u članku 21. i

² U ovom kontekstu mislimo isključivo na povijesnu konstantu činjenice o međusobnom miru između tadašnjih mletačkih vlastodržaca i lokalnog slavenskog pučanstva. Autor osobito apostrofira kako se ovim izrazom ne želi hvaliti mletačka politika prema slavenskom pučanstvu, već se isključivo misli na konstantu nepostojanja onakvih sukoba kakvi će obilježiti XIX. i XX. stoljeće. Tada će doći i do potpunije nacionalne afirmacije hrvatskog i slovenskog naroda te nacionalno-državne izgradnje talijanskog naroda. Zanimljivo je da većina talijanskih pisaca smatra slavenski element i njegovo nacionalno afirmiranje otegotnom činjenicom u remećenju istočnojadranske povijesne harmonije te baš te procese njihove nacionalne afirmacije drži ključnim čimbenikom remećenja stabilnosti "mletačkog zaljeva". Vidi, npr. GHISALBERTI, C., *Da Campofornio a Osimo tra storia e storiografia*, Edizione Scientifica Italiana, 1981.

³ Vidi više: AMBROŽIĆ, L., BELIĆ, A. et. al., *Oko Trsta*, Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd, 1947.

pripadajućim aneksima (od VI. do X.) predviđa uspostavu posebnog, demilitariziranog međunarodnog subjekta Slobodnog Teritorija Trsta, pod zaštitom Ujedinjenih naroda. Takvo je rješenje bilo jedino prihvatljivo, s obzirom na vrlo suprotstavljena stajališta i različite interese zapadnih i istočnih saveznika, jer je svjetska politika već tada bila načelno definirana kao hladnoratovska.

Člankom 21. Ugovora o miru predviđeno je osnivanje STT-a, u teritorijalnom opsegu što ga određuju članci 4. i 22. Ugovora. (Vidi Zemljovid br.1.) Stavak 2. ovog članka određuje kako stupanjem Ugovora na snagu bezuvjetno prestaje talijanska suverenost nad područjem što ga Ugovor definira kao STT. Ugovor o miru propisuje i modalitete privremenog upravljanja nad STT-om, do njegova potpunog zaživljavanja, te naznačuje postupak konstituiranja STT-a. S tim ciljem Ugovor u svojim Prilozima VI. i VII. sadrži odredbe o prijenosu vlasti na novoimenovanog guvernera STT-a i uspostavu novih organa sukladno Stalnom statutu STT-a (prilog VI.) i kasnijim aktima ustavotvorne skupštine STT-a.⁴

Interpretacija Ugovora o miru s Italijom bila je u mnogim pitanjima vrlo sporna, kako u pravno-doktrinarnim, tako i u diplomatsko-političkim krugovima (npr. pitanja prestanka talijanske suverenosti, subjektiviteta STT-a, i sl.).

Provedba Ugovora u miru u smislu zaživljenja Slobodnog Teritorija Trsta i uspostave njegovih tijela vlasti već je od samog stupanja Ugovora na snagu 15. rujna 1947. nailazila na goleme poteškoće. K tomu još će dva događaja iz prve polovice sljedeće godine (1948.) radikalno izmijeniti ukupnost procesa razvitka tršćanskog pitanja. To su dva gotovo kontradiktorna i vrlo značajna događaja koji će određivati ne samo međusobne odnose Jugoslavije i Italije, već će postati značajnim izazovom sigurnosti europskih odnosa.

Dana 20. ožujka 1948. vlade Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Francuske upućuju vladama SSSR-a i Italije tzv. Tripartitnu deklaraciju, kojom traže usvajanje dopunskog protokola uz Ugovor o miru s Italijom. Glavni zahtjev tih vlada odnosi se na ponovno priznavanje talijanske suverenosti na čitavom području Ugovorom uspostavljenog STT-a.⁵ Glavni su se argumenti za takav stav zapadnih država temeljili na njihovim stavovima kako Jugoslavija krši Ugovor o miru. U Deklaraciji se posebno apostrofira, i ne baš sasvim pogrešna činjenica, prema kojoj JA u Zoni B naglašeno uspostavlja odrednice ideologiziranog društvenog i državnog uređenja, što pokazuje namjere sjedinjenja tog područja s jugoslavenskom državom. Jugoslavija se optužuje i za kršenje

⁴ Ugovor o miru s Italijom, Međunarodni ugovori FNRJ, Sveska br. 4 za godinu 1947.

⁵ Za tekst vidi UDINA, M., *Scritti sulla questione di Trieste sotto la seguita al secondo conflitto mondiale* – e i principi atti internazionali ed interni ad essa relativi, Milano, - Dr. Giuffrè Editore, 1969., str. 384 i 385. Prvi i najznačajniji stavak ove Deklaracije u engleskom izvorniku glasi: "The Governments of the United States, The United Kingdom and France have proposed to the Government of the Soviet Union and Italy that the Government joint to agreement on the additional protocol to the Treaty of peace with Italy witch would place the Free Territory of Triest once more under italian sovereignty." Deklaracija je prenijeta putem predstavnika SAD-a glavnom tajniku UN-a (UN Doc. S 707, Security Council, Official Records, 3th year, Suppl for August).

ljudskih prava talijanskog naroda na području Zone B, te ugrožavanje očuvanja talijanskih nacionalnih odrednica toga prostora, a očuvanje je bila jedna od njezinih glavnih zadaća prema Ugovoru o miru s Italijom (članci 15. i dalje).

Drugi je događaj s izrazito snažnim odjekom u međunarodnim odnosima toga vremena vezan za poremećaj odnosa sovjetske i jugoslavenske komunističke partije, poznat kao Rezolucija Informbiroa. Komunistički informacijski biro (skraćeno Kominform, odnosno Informbiro) osnovan u zapadnopoljskom gradu Škljaskoj Porebi u rujnu 1947., trebao je omogućavati razmjenu informacija između komunističkih partija i značajnije usmjeravati rad, ne samo komunističkih partija u Istočnoj Europi. Taj je mehanizam u strukturi međunarodnog radničkog pokreta bio izrazito bitan kao mehanizam potpune dominacije sovjetske komunističke partije prema strankama komunističkog imperativa drugih država. Vanjskopolitičko je značenje ovog mehanizma bilo zapravo učvrstiti sovjetsku dominaciju u Istočnoj Europi i petrificirati taj prostor sukladno svim ciljevima i idejama Moskve. Stoga je isključivanje jugoslavenske komunističke partije iz njegova članstva značilo eliminaciju Jugoslavije ne samo iz konteksta bilateralnih odnosa sa SSSR-om, već i iz svih istočnoeuropskih političkih kretanja.

Ova će dva događaja s jedne strane značiti prvotno osnaženje talijanskih političkih vizija i otvaranje dodatnog diplomatskog manevarskog prostora De Gasperiju u njegovim zahtjevima prema međunarodnoj zajednici, ali s druge strane raskid sa SSSR-om bitno ojačava i afirmira jugoslavensku poziciju. Jugoslavija sada postaje zanimljiv čimbenik zapadnim saveznicima u slabljenju istočnog bloka. Stvara se potpuno izmijenjen međunarodno-diplomatski okvir za sagledavanje i rješavanje tršćanskoga pitanja.

2. Međunarodni odnosi nakon Rezolucije Informbiroa – nova polazišta i interesi velikih sila i Jugoslavije

Nakon Rezolucije Informbiroa, SSSR je bio prilično radikalno u negiranju svojeg dotadašnjeg partnerstva, prijateljstva i suradnje s Jugoslavijom. Ne samo što su suspendirani svi ugovori i ekonomski aranžmani koji su određivali takav odnos Jugoslavije i SSSR-a, te Jugoslavije i sovjetskih satelita u Istočnoj Europi, već je SSSR o Jugoslaviji govorio kao o neprijateljskoj državi. Prijetila je i vojna intervencija, koja je ipak bila teško izvediva, s obzirom na blizinu zapadnih zemalja već uključenih u nove obrambene asocijacije.

Vrijeme je to učvršćenja hladnoratovskog poretka. Taj je poredak dobio i svoj institucionalni okvir, koji će, međutim, kasnije prerasti u potpuno novu dimenziju europske i transatlantske suradnje. Učinkovitim rezultatima Marshalova plana, kojim su se države ekonomski, socijalno i politički stabilizirale, te smanjile opasnost od utjecaja komunizma, ratifikacijom Atlantskog pakta te okončanjem njemačke krize, koja je od Berlina generirala sve do 1949. godine i uspostave dviju njemačkih država, sve je to za rezultat imalo stabilizaciju europskog poretka i jačanje pozicije SAD-a u tom sustavu.

Hladni rat je, kao što navodi Mario Del Pero,⁶ bio neka vrsta “asimetričnog bipolarizma”. Gotovo kroz čitav hladni rat dvije će se zemlje nadmetati u stjecanju prednosti.

Nakon SAD-a, koji je neupitno ostvarilo prednost u neposrednom poraću, nova zbivanja u drugoj polovici 1949. godine dovest će SSSR u prednost. Pokusi i prva atomska bomba koju je SSSR testirao u srpnju 1949. godine, značit će postizanje njegove dominacije u hladnoratovskoj utrci. Treba navesti i pobjedu Mao-Tse-Tungove revolucije u Kini, što je također išlo u prilog svjetskog jačanja autoritarnog komunističkog režima. Iako je Staljin imao svojevrstne rezerve prema Maovom režimu, ipak je prihvatio komunističku Kinu, kao važnog čimbenika svoje opće geostrategije. Ugovorom o prijateljstvu (veljača 1950.) s Maovim režimom SSSR je kanio postići jačanje Kine, koja će biti predvodnik dalekoistočnog komunističkog pokreta, no uvijek pod rusko-sovjetskim vodstvom. Kinesko podvrgavanje sovjetskom utjecaju nepovoljno je odjeknulo u SAD-u, gdje je Trumanova vlada bila podvrgnuta snažnoj kritici republikanske oporbe. Interes Sjedinjenih država, koje su, kako su predbacivali republikanci, izgubile Kinu, sada je trebalo usmjeriti na definiranje svojih interesa u hladnoratovskom nadmetanju. Jugoslavija će svakako tu biti važan čimbenik, baš kao i Grčka (koja je bila pri kraju građanskog rata) i Turska.

Hladni rat prelazi iz europske dimenzije na globalnu. SAD je primoran mijenjati svoje dotadašnje angažmane jer su iskustva iz Marshalova plana nedostatna. Truman je, nakon podosta problema s financiranjem, ipak prihvatio odluku, poznatu kao “NSC – 68”. Bila je to doktrina tzv. masovne odmazde, kojom je SAD morao prijetiti SSSR-u u bilo kojem dijelu svijeta s obzirom da sada obje države posjeduju atomsko oružje.⁷ Taj globalni hladni rat imat će nov izazov, koji će otpočeti 1950. Bio je to Korejski rat.

Ova nova realnost hladnoratovskog razdoblja utjecala je na “tršćansko pitanje”, ali i na još neka otvorena pitanja poslijeratne Europe. Bili su to grčki građanski rat te pregovori između velikih sila o statusu Austrije. U grčkom građanskom ratu Tito je suspendirao svoju pomoć komunističkoj struji, zatvorivši čak i granicu između dviju zemalja. Taj je Titov potez znatno utjecao na slom grčkih komunista i okončanje rata. Bio je to izravan odgovor sovjetskim interesima u ovom dijelu Europe. Svoje daljnje odnose na Balkanu Jugoslavija će artikulirati u tzv. Drugom balkanskom paktu,⁸ zajedno s Turskom i novom

⁶ DEL PERO, M., *La guerra fredda*, Roma, 2001., str. 30.

⁷ Nakon rata, u vremenu 1945. – 1949. budući su samo SAD posjedovale atomsku bombu, one su mogle čuvati pax Americana i tada se, prema teoretičarima međunarodnih odnosa, provodila tzv. doktrina nuklearnog zastrašivanja. To je bila taktika kojom su SAD mogle tražiti poštivanje svojih interesa, s obzirom na to da je SSSR znao da SAD posjeduje to ubojito oružje. Dalje vidi: VUKADINOVIĆ, R., *Međunarodni politički odnosi BARBAT*, Zagreb, 1998., str. 90 i 91.

⁸ U povijesnom kontekstu ovaj je pakt moguće nazvati i Drugim balkanskim paktom. U potpuno različitim vanjskopolitičkim okolnostima, godine 1934. u Ateni je potpisan također Balkanski pakt, (bio bi to Prvi balkanski pakt). Kontrahendi tog sporazuma bili su Kraljevina Jugoslavija, Grčka, Rumunjska i Turska, a neposredan cilj tom Prvom balkanskom paktu bilo je

grčkom vladom. Otvoreno je bilo i austrijsko pitanje. U graničnim prijeporima nove austrijske države SSSR je otvoreno najavio svoju uskratu podrške Jugoslaviji u Južnoj Koruškoj.

U okolnostima prijete potpunoj izolacijom Jugoslavije, Tito je bio primoran učiniti iskorak prema zapadnim zemljama. On je sredinom 1949. godine otvoreno zatražio financijsku pomoć i političku podršku zapadnih zemalja, u zamjenu za svoju neutralnost u međublokovskim odnosima. Već se ovdje naziru temeljni obrisi njegovog budućeg nesvrstanog pogleda na svjetski bipolarizam. Zapad je takav stav brzo prihvatio, uviđajući mogućnost novih dobitaka u stalnom nadmetanju s istočnim zemljama.⁹ No, ta je promjena međunarodopolitičke konstelacije imala izravnog utjecaja na status Trsta i STT-a.

Stav SSSR prema Trstu neće se i nadalje mijenjati; stariji sovjetski stav sada postaje još energičniji. SSSR se zalagao za punu provedbu Ugovora o miru s potpunim ostvarivanjem Stalnog statuta i svih aneksa Ugovora o miru. Švicarski diplomat Herman Flückiger bio je predlagan kao nova solucija za guvernera, koji, kao što smo već naglašavali, nije mogao biti imenovan u ranijem razdoblju jugoslavensko-talijanskih razgovora. SSSR je inzistirao na prestanku obje okupacije na području STT-a, kao i na jamčenju neutralnosti i demilitarizacije čitavog tog područja. Kako je prolazilo vrijeme od sklapanja Ugovora o miru, realizacija ove ideje činila se sve manje vjerojatnom. SSSR je, nešto kasnije, čak uvjetovao svoj pristanak na Državni ugovor Republike Austrije i potpunom primjenom Ugovora o miru. Ovaj će sovjetski stav imati podršku kominformovskih komunista na području Zone A, dakle ponajviše talijanskih komunista (tzv. Vidalijeva frakcija). Tršćanski kominformovski komunisti su te zaključke usvojili na kongresu u rujnu 1949. godine (16. – 18. rujna), gdje su osudili Tita i njegovu partijsku viziju.

S druge strane, u novim okolnostima Jugoslavija je inicirala novo rješenje tršćanskog problema. Za razliku od svojeg dotadašnjeg stava, Jugoslavija je uočila kako je sve teže vjerovati da se STT u smislu Ugovora o miru može uspostaviti. No, i u slučaju potpune provedbe Ugovora, njezin bi politički položaj u institucijama vlasti STT-a bio vrlo upitan. Komunistički blok u STT-u više nije bio homogen s obzirom na kominformovski blok koji je uživao veću podršku u Zoni A od titoističkog bloka. Stoga je Jugoslavija otpočela razmatrati ideju o podjeli STT-a između dvije države, koja će biti rezultat bilateralnih

sojvevrnsno zaokruživanje i slabljenje Bugarske. Agresijom Italije na Grčku, 28. listopada 1940. grčki saveznici iz Pakta joj nisu priskočili u pomoć, pa se taj, načelno interesni pakt, raspao. O tome u kratko: ENGELSFELD, N., *Povijest hrvatskog prava i države – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Prvo izdanje, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 412.

⁹ Ovdje je izvor buduće suradnje Jugoslavije s Grčkom i Turskom, nakon 1953. godine u Balkanskom paktu, te stvaranje Pokreta nesvrstanosti. Balkanski pakt je bio usmjeren protiv sovjetske penetracije na Balkan, jer je eliminirana zamisao kako će se Balkan konstituirati oko jugoslavensko-bugarske komunističke osovine. Bio je to novi značajni čimbenik u demontiranju sovjetske politike u ovom dijelu Europe. Više, CALVOCORESSI, P., *Svjetska politika nakon 1945.*, Sedmo izdanje, Nakladni zavod Globus, Adamić, Zagreb, 2003., str. 298 i dalje.

razgovora između Italije i Jugoslavije, uz podršku zapadnih sila. Taj će se stav artikulirati u potpori s “tršćanskim narodnim masama”, jer će bilateralni sporazum Italije i Jugoslavije imati podršku i među talijanskim nacionalnim strankama, djelomično i među strankama talijanske antiliberalne desnice te socijalistima, a podržat će je i većina Zone B. Tada kominformovski komunisti ostaju u znatnoj manjini. Ovi novi stavovi jugoslavenske vlade prihvaćeni su na kongresu tzv. Babičeve frakcije, tj. projugoslavenskih komunista u Zoni A. Kongres je održan neposredno nakon kominformovaca, od 8. do 11. listopada 1949., a lokalni su komunisti, dakako, podržali stavove partijske središnjice. Sada je trebalo otpočeti diplomatsku inicijativu, kako prema zapadnim silama, s kojima su odnosi poboljšani, te prema Italiji.

Talijanska vlada podržavala je i nadalje načela iz Tripartitne deklaracije. No, grof Sforza je ipak bio svjestan promjena u međunarodnim odnosima, tj. nove podrške koju je Jugoslavija uživala nakon svojeg postupka u socijalističkom bloku. Italija je uočavala da se homogeno razumijevanje za njezine stavove nadalje neće moći u potpunosti očekivati i da slijede nove diplomatske inicijative. No, ona ipak još nije bila spremna niti na otvaranje bilateralnog pregovaranja s Jugoslavijom, a kamoli na promjene svojeg stava.

Slijede prvi diplomatski koraci. Jugoslavenski predstavnik u Rimu Aleš Bebler¹⁰ se u prosincu 1949. susreće s novim američkim državnim tajnikom Deanom Achesonom. Stav je američkog državnog tajnika kako sve ovisi o Italiji. Slijede i prvi kontakti jugoslavenske i talijanske strane. U Rimu se u veljači 1950. susreću jugoslavenski veleposlanik u Italiji Mladen Iveković i talijanski ministar vanjskih poslova grof Sforza. Rezultat, međutim, nije ohrabrujući s obzirom na nepopustljivost talijanskog stava o polazištima za rješenje spora temeljem Tripartitne deklaracije.

Novi odnosi nakon jugoslavenskog prekida sa Staljinom, tog za zapad vrlo izazovnog političkog poteza, bili su jasni Italiji. Ona sada mora redefinirati svoje zahtjeve i ukupne pozicije u krizi oko svoje istočne granice. No, sve u svemu bio je to početak potpuno novih odnosa, koji će dati stanoviti zamah u rješavanju spora i ostvariti Udinine vizije o nužnosti bilateralnog pregovaranja, s vjerom u diplomatske mogućnosti i međunarodno pravo.¹¹

¹⁰ Zanimljiva je uloga slovenskoga diplomata dr. Aleša Beblera počev od njegovih brojnih inicijativa u ratnom vremenu te neposrednom poraću, kao i u radu Mirovne konferencije, pa do daljnjih diplomatskih poteza. O tome vidi više: RAJC, G., Vloga dr. Aleša Beblerja v zvezi s Primorsko 1943. – 1954., Zbornik “Vojna in mir na Primorskem – od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954”, Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-reziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko, Koper, 2005, str. 119 – 129.

¹¹ UDINA, M., Scritti sulla questione.

3. Planovi i pregovori 1951. – 1953.

Svim navedenim okolnostima i zbivanjima valja dodati još neke razloge koji su vodili iniciranju bilateralnih pregovora. Tršćanski je problem prvenstveno bio determiniran unutrašnjim političkim odnosima. To pokazuje već i dosadašnja analiza. Ostvarivanje interesa i dostizanje nekih značajnijih postignuća vezanih za tršćansku krizu imalo je pozitivnog učinka na unutarpolitičkoj sceni u smislu jačanja vladajuće političke garniture, ali i na unutarjugoslavenskoj, u smislu jačanja općeg uvjerenja pučanstva u ispravnosti “sudbonosnih” odluka koje je baš tada donosio vrh jugoslavenske Partije i države. Bilo je vrlo važno što prije i osposobiti Trst kao sastavnicu europskog prometnog pravca, koji je doticao i Ljubljanu. Time su obje strane imale značajni interes intenziviranja bilateralnog dogovaranja o položaju Trsta.

Američka je strana još uvijek načelno stajala na pozicijama očuvanja svojih interesa u Trstu, jer je on bio u tom smislu bitan za cijelu ovu regiju. Britanska strana bila je nešto suzdržanija prema Jugoslaviji. Ona pokazuje suptilnije interese, vjerujući da će oni rezultirati postizanjem njenih ciljeva na Balkanu. Englesko-jugoslavenski odnosi, još iz vremena kraja Drugog svjetskog rata, bili su bliži, iako je Tito često izigravao obećanja koja je davao Londonu.¹² Valja dodati kako je značajnu ulogu imala i vojna realnost NATO-a, koji je trebao razraditi taktiku obrane Italije i Trakije. Zapadno krilo NATO-a trebalo je imati kontakt sa svojim središnjim i jugoistočnim sastojkom, te je Trst sagledavan i u tom kontekstu. NATO je valjao temeljiti svoje pozicije tako da na nekim mjestima ne bude koncentriran prevelik broj vojnika. Francuska, koja nije sudjelovala u zapadnoj okupacijskoj upravi Zone A nije iskazivala potpuno razumijevanje problema, iako je kroz aktivnosti svojega Ministarstva vanjskih poslova bila Italiji na raspolaganju u traženju modaliteta za rješavanje tršćanskog problema. SSSR će imati manju ulogu, a nakon Staljinove smrti njezine će diplomatske inicijative potpuno utihnuti. Ideja o podjeli STT-a, iako sve prihvatljivija, imala je i mnoge nedostatke. Italija, koja je vjerovala u obećanja zapadnih saveznika iskazana u Tripartitnoj deklaraciji, nije htjela ponoviti nova iseljavanja Talijana iz onih područja koja će mogućom podjelom STT-a prijeći u područje jugoslavenskog suvereniteta. To je znao i De Gasperi, te je i njegova pozicija s time u svezi bila teška s obzirom na talijansko javno mnijenje i poziciju njegove vlade.

Prvi izravni razgovori između jugoslavenske i talijanske strane održani su od 21. studenog 1951. do 28. ožujka 1952. Glavni su akteri tih sastanaka bili jugoslavenski izaslanik Aleš Bebler i talijanski veleposlanik Guidotti.

¹² Ovdje posebno mislimo na izigravanja Titovih obećanja Churchillu iz 1944. godine, gdje je vođa jugoslavenskih partizana govorio o svojoj namjeri uspostave parlamentarno-demokratskog sustava u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Svakako je na Churchilla negativno utjecala i činjenica Titova brzog posjeta Moskvi te nedefinirana Titova vanjska politika u tom razdoblju, iako se ona mogla načelno označiti izrazito prosovjetskom.

Jugoslavenska strana tražila je dio Općine Trst (Santa Maria Maddalena, Servola i Zaule), te Muggiju (Milje), obećavajući kako će u tom slučaju prihvatiti talijanske zahtjeve u Zoni B. Susreti su okončani jugoslavenskim službenim odgovorom, od spomenutog 28. ožujka, kad je konstatirano kako su dvije strane vrlo daleko od pozicija koje su sukladne njihovim osnovnim stavovima.

U tom vremenu jugoslavenska strana vrlo temeljito argumentira svoja diplomatska stajališta i vizije. I nadalje se pitanje sudbine Trsta stavlja u kontekst ukupne talijanske politike, svih povijesnih iskustava, ali se ukazuje i na daljnje aktivnosti talijanske iredentističke agitacije, tiska, udruga, parlamentarnih i izvanparlamentarnih krugova, sve do vrhovnih vladinih dužnosnika, pa i krugova vatikanske diplomacije i hijerarhije Katoličke crkve. Jugoslavenski pisci ističu neprihvatljivim talijanska negiranja Ugovora o miru i pozivanje na njegovu nužnu reviziju. Tvrdi se da je Jugoslavija Ugovorom o miru već dovoljno popustila Italiji i odrekla se zaokruživanja nacionalnog teritorija, kako je Jugoslavija Deklaracijom uz Ugovor o miru, 1947. godine, jasno istaknula kako se činom potpisivanja Ugovora ne odriče svojih etničkih krajeva koje gubi iz svojih granica. Konačno, jugoslavenska strana ne može prihvatiti agresivnost talijanske diplomacije stvaranu u stilu Tripartitne deklaracije. Međutim, navodi se i jugoslavenska namjera daljnjeg pregovaranja.¹³

U okolnostima mogućnosti revizije Ugovora o miru Jugoslavija je ponavljala svoje argumente vezane za Trst, koji su se kretali od nacionalnih, zemljopisnih, povijesnih, geostrateških, ekonomskih i sl. Tu je, međutim, još jedan argument vrlo bitan, i on će se uzimati u obzir i u mogućoj podjeli STT-a, odnosno cesiji nekih teritorijalnih cjelina. To je izlazak Slovenije na Jadransko more. Mihovilović ističe kako je slovenski narod jadranski narod, a Trst je njegov prirodni izlaz na Jadransko more, najoptimalnije povezan sa svojim zaledem¹⁴.

3.1. Prvi londonski memorandum

Slijede vrlo dinamična zbivanja, kako na unutarpolitičkom, tako i na diplomatskom planu, koja će imati dvostruki učinak u daljnjem rješavanju tršćanske krize. S jedne će se strane postići stanovit napredak prema konačnom rješenju, no s druge će se strane talijansko-jugoslavenski odnosi ponovno značajno zategnuti. Uzrok novim diplomatskim aktivnostima bila su zbivanja u Trstu na četvrtu obljetnicu Tripartitne deklaracije.

Želeći ukazati na neprovođenje Tripartitne deklaracije, 20. ožujka 1952. u Trstu su održane manifestacije koje su trebale ukazati na nužnost zaštite talijanstva i talijanskih interesa u gradu, ali i osporiti izravne jugoslavensko-

¹³ MIHOVILOVIĆ, I., Trst problem dana, Izdavač Društvo novinara Hrvatske, Zagreb, 1951., str. 172 – 175.

¹⁴ Zanimljivo je, primjerice, De Castrovo ironiziranje slovenske izgradnje novih gradova, poput Nove Gorice, spominjući izgradnju Novog Trsta, kao izlaza Slovenije na Jadran; DE CASTRO, Trieste 1954. l'altra soluzione, Diplomazia e storia delle relazioni internazionali, Studi in onore di Enrico Serra, Edizione Dott. A. Gufré, Milano, 1991. str. 683.

talijanske pregovore. No, kako bi izbjegli značajnije prosvjede koje su mogli organizirati radikalniji iredentistički krugovi, manifestaciju su organizirali pristalice Odbora za obranu talijanstva u Trstu i Istri (Il Comitato di Difesa per l'Italianità per Trieste ed Istria). No, po završetku tog skupa, na kojem su sudjelovali neki od pripadnika talijanskih desnijih krugova (npr. tršćanski gradonačelnik Gianni Bartoli), došlo je do sukoba tršćanskih gradskih masa s policijom i snagama sigurnosti. Kako je došlo do značajnijih sukoba s britanskim i američkim policajcima, koji su u ime okupacijske uprave imali nadležnost osiguravati red i mir u gradu, talijanski su krugovi u Trstu optuživali baš njih, administraciju generala Wintertona i sve britansko-američke strukture za brutalnost prema talijanskom narodu. Prosvjedi i optužbe nastavili su se gotovo do 25. ožujka, kada dolazi i do službenog prekida svih odnosa gradske autonomne vlasti s civilnim vodstvom zonske uprave.¹⁵ Optužbe prema britanskim i američkim krugovima dolazile su i iz redova službene talijanske vlade. Premijer De Gasperi je u više navrata govorio u ime vlade, čak i u Senatu o zaštiti Talijana i talijanstva u Trstu, a u svim su većim talijanskim gradovima održani masovni prosvjedi potpore.¹⁶

Zbivanja u Trstu krajem ožujka 1952. uzrokovala su razmatranje novih mogućih diplomatskih koraka, ponajviše među britanskim dužnosnicima. Razmatrala se mogućnost određene reorganizacije ustroja zonske uprave, u pravcu participacije talijanskih predstavnika u njezinom radu. Nakon kraćih pregovora u travnju 1952., dana 9. svibnja 1952. usvojen je tzv. Londonski memorandum o razumijevanju (Memorandum d'intesa tra i governi dell'Italia del Regno Unito, e degli Stati Uniti circa l'amministrazione nella Zona "A" dell Territorio Libero del Trieste¹⁷), kojeg nazivamo Prvi londonski memorandum, kako bi se razlikovao od mnogo poznatijeg Londonskog memoranduma iz 1954. godine. Prvi memorandum sadržavao je sljedeće glavne odluke:

1. Značajnu reorganizaciju uprave Zone A, s ciljem sudjelovanja predstavnika talijanske vlade u njezinom radu. To je postignuto sljedećim odredbama:
 - a) Uvođenje talijanskog političkog savjetnika, uz dosadašnje vojne zapovjednike u zonskoj vlasti. Time se težište upravne organizacije stavlja na civilnu komponentu, a nekadašnji zapovjednik Winterton napustit će svoju dužnost. Njegova je uloga jednaka onoj koju do sada u sustavu zonske upravne vlasti već imaju britanski odnosno američki savjetnici.

¹⁵ NOVAK, B., *Trieste 1941. – 1954.- the ethnical, political and ideological struggle*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1970., str. 365 i 366.

¹⁶ "Sudbina Talijana u Trstu sudbina je sviju nas", "uvjereni smo u konačnu pobjedu" bili su tek neki od naglasaka koje je De Gasperi iznio u Senatu, na sjednici održanoj već 21. ožujka. Ministar unutarnjih poslova Randolfo Pannciardi poručio je 24. ožujka talijanskim političkim predvodnicima da ne odustaju. Slični politički pozivi obilježavali su i druge sredine talijanske političke scene.

¹⁷ Za tekst vidi: UDINA, *Scritti sulla questione*, str. 386 i 387.

- b) Pod izravnom upravom zonskog zapovjednika ostaju vojne postrojbe, javna sigurnost, javne informacije, PTT, slobodna luka i prijevoz.
 - c) Ostala javna uprava podijeljena je u dva odjela: unutarnji poslovi te odjel za financije i gospodarstvo. Oba ova odjela nalaze se u strukturi građanske uprave, kojom rukovode glavni direktori, koje izravno imenuje talijanska vlada, a potvrđuje ih zonski zapovjednik. Oni su odgovorni zonskom zapovjedniku za svoja zaduženja, sukladno novim uredbama o uređenju Zone, koje se imaju donijeti do 15. srpnja 1952.
2. Memorandum sadrži opću klauzulu o zaštiti slovenske manjine. S obzirom na mogućnost prosvjeda slovenskog pučanstva protiv unilateralnog načina zaštite jednog naroda, unesena je odredba u kojoj se navodi kako se "osiguravaju ljudska prava i temeljne slobode za sve, bez obzira na rasne, spolne, jezične ili vjerske različitosti". Iako se ova odredba ne veže isključivo za zaštitu slovenske manjine, ona je zbog nje usvojena (općenito o zaštiti manjina usvojit će se detaljne odredbe u Specijalnom statutu uz Drugi londonski memorandum, god. 1954.).
 3. Stranke su izjavile kako će i nadalje poštivati sve ugovore koje je Zona A sklopila s Italijom u cilju ostvarivanja zajedničkog ekonomskog interesa, te će i nadalje podržavati zajedničke projekte i aranžmane važne za Italiju i Zonu A STT-a.

Jugoslavija je prosvjedovala protiv novog dogovora velikih sila s Italijom. Ona smatra ovaj Memorandum izravnim kršenjem Ugovora o miru s Italijom, pritiskom na Jugoslaviju, a Tito u svojem govoru u Zrenjaninu naglašava kako se radi o novim pokušajima De Gasperija da za Italiju dobije čitav STT, ali i Istru, Dalmaciju i drugo. Jugoslavenska diplomacija službeno je svoje negativno stajalište izrazila u Anti-memorandumu, 13. svibnja 1952. Jugoslavensko-talijanski odnosi ponovno su zaoštreni, no ipak se načelno možemo složiti s Novakovim zaključcima o važnosti ovog diplomatskog koraka prema okončanju krize: "Posljedice Prvog londonskog sporazuma bile su: uvođenje novog upravnog sustava u Zonu A, indirektno je iniciralo određene upravne promjene i u Zoni B; dotaknuta su pitanja slovenske manjine u Zoni A i prava Talijana u Zoni B; te su inicirani i izravni talijansko-jugoslavenski razgovori."¹⁸

3.2. Nove inicijative i prijedlozi u 1952. i 1953. godini

U prosincu 1952. SAD nastupa s novom inicijativom. Riječ je o tzv. ideal solution, kojom američka diplomacija postavlja novu inicijativu podjele STT-a. Uz podjelu, ideal solution uključuje i cesiju jednog vrlo malenog dijela teritorija, kojeg bi Jugoslavija ustupila Italiji i obrnuto. Italija bi Jugoslaviji predala općine Monrupino i Basovizza, dok bi se jugoslavenska strana odrekla malog dijela koparske općine. Riječ je teritorijima od oko 35 000 km². Reakcije talijanskog veleposlanika u Washingtonu Tarchianija i veleposlanika Brosija u Londonu bile

¹⁸ NOVAK, B., op. cit., str. 392.

su u potpunosti negativne. Oni su ovaj prijedlog primili s indignacijom, s obzirom na potpuno odustajanje od principa Tripartitne deklaracije. Glavni tajnik Ministarstva vanjskih poslova, grof Zoppi, službeno je zahvalio vladi SAD-a na prijedlogu, obavještavajući ga o odbijanju takvog rješenja. No, američki je državni tajnik u odlasku, Acheson, talijansku stranu upozorio kako se od njegova nasljednika u Eisenhowerovoj administraciji (bit će to Foster Dulles) teško mogu očekivati nova tako "idealna rješenja" kakva je nudila Trumanova administracija neposredno prije svojeg odlaska.

Nakon intenzivnih britansko-jugoslavenskih razgovora i susreta Edena i Tita u Beogradu, u rujnu 1952., britanskog je ministra vanjskih poslova primio i talijanski premijer De Gasperi, kako bi bio izviješten o razgovorima s Titom. Tito, međutim, nije nikako popuštao u svezi s Koprom. De Gasperi sada izlazi s novom solucijom. On nudi Slovincima izlazak na Jadransko more, no, kako on navodi, na temelju etničke granice. Taj bi izlazak Slovenije na more bio ostvaren u Santa Caterini, na području Kopra, koji se nalazio u Zoni B. Time je razvidno kako talijanska strana u svim pregovorima još uvijek polazi od principa Tripartitne deklaracije, razmatrajući moguće njezine izmjene. Očit je sukob koncepcija. Dok Jugoslavija polazi od ukupne podjele STT-a, smatrajući Tripartitnu deklaraciju potpuno neprihvatljivom, Italija je imala obećanje saveznika, a u cilju rješavanja tršćanskog problema ona je razmatrala tek ustupanje nekog dijela područja STT-a Jugoslaviji, s obzirom na neke očite etničke kriterije.

Istodobno se na talijanskoj strani pojavljuje nova inicijativa. Predstavio ju je talijanski veleposlanik u Londonu Brosi. Valja reći kako engleska diplomacija, koja je u tom trenutku vrlo naglašeno uključena o ovaj problem, inzistira na njegovu što skorijem i konačnom rješavanju. Velika Britanija pristaje na podjelu STT-a, ali uz uvjete da to bude svima prihvatljivo rješenje, i da se tršćansko pitanje riješi prije izbora pred kojima se tada nalazila Italija. Ta nova inicijativa, koju je Brosio u siječnju 1953. priopćio Edenu i Willamu Strongu, sadržavala je elemente de facto rješenja tršćanskog problema. Brosiov plan je, prihvaćajući transformaciju anglo-američke uprave u Zoni A predlagao ustvari njezin prijenos u talijanske ruke, uz povlačenje anglo-američkih snaga iz Zone A. To bi značilo da bi talijanska uprava bila zapravo priznata i tolerirana s obzirom na Ugovor o miru, ali bi se onemogućila aneksija Zone B u Jugoslaviji. Bila bi de facto uspostavljena talijanska i jugoslavenska uprava nad dvjema zonama. Nije se, međutim, razmatrao prijenos suvereniteta na Italiju i Jugoslaviju. Brosio precizira kako saveznici ne bi trebali tražiti međudržavni sporazum Italije i Jugoslavije, koji bi mogao zakomplicirati njihove međusobne odnose, i usporiti ostvarenje plana. W. Strong je ocijenio kako nedostaje vrijeme za provedbu ovako zahtjevne odluke do izbora, no kako će engleska diplomacija s prijedlogom upoznati SAD i Jugoslaviju.¹⁹ Eden je naglašavao, u diplomatskom tonu, kako

¹⁹ Detaljnije, DE LEONARDIS, M., *La "diplomazia atlantica", e la soluzione del problema di Trieste (1952. – 1954.)*, Edizione Scientifica Italiana, 1992., str. 185 – 203.

Italija zaslužuje svu pozornost i daljnje razmatranje ovog ili sličnih planova za konačno rješavanje krize. Daljnja će diplomatska aktivnost pokazati suočavanje zapadnih zemalja s teškoćama provedbe ovog plana.

Bilo je to vrijeme jačanja Titove pozicije na međunarodnoj sceni. Iako tada Jugoslavija prekida diplomatske odnose s Vatikanom, Titova uloga u međunarodnim odnosima u stanovitom je zamahu. Tito posjećuje V. Britaniju, gdje se susreće sa svim državnim čelnicima, uključujući i kraljicu. Ovaj potez svakako je mogao imati i negativnije posljedice u krhkim odnosima sa SSSR-om. Jugoslavija je donekle stabilizirala svoju unutrašnju ekonomsku situaciju uvođenjem samoupravljanja.²⁰ Partija je dodatno homogenizirana nakon smjene i progona Milovana Đilasa, a reformiran je ustavno-upravni sustav u zemlji. Titova je dominacija nad Partijom, svim elementima državne vlasti (uključujući i sudsku - u faktičnom smislu dakako) sada i ustavnopravno predviđena. Ustavna novela iz 1953. godine ukida Prezidijum, kao nominalno kolektivnog šefa države, te uvodi institut predsjednika Republike na kojeg je imenovan Josip Broz. Nemoguće je govoriti o bilo kakvoj legitimaciji ovog izbora, osim političko-revolucionarne utemeljenosti.²¹

Titova se uloga stabilizirala i u okvirima suradnje s Amerikom i drugim zapadnim zemljama, u smislu konstantnosti njihove ekonomske i druge pomoći Jugoslaviji. Nakon što 5. ožujka 1953. umire Staljin, stječu se preduvjeti za stabiliziranje odnosa sa SSSR-om, a time i drugim istočnoeuropskim zemljama. U okolnostima Korejskog rata i dodatnih napetih odnosa između Zapada i Istoka NATO inicira formiranje već spomenutog Balkanskog pakta kako bi se stabilizirao mediteranski prostor. U njemu, pored Jugoslavije, sudjeluju i dvije članice NATO saveza, a sporazum o osnutku pakta potpisan je u Ankari 28.

²⁰ Nakon duboke krize u Jugoslaviji, koja je bila uvjetovana prekidom svih odnosa s istočnoeuropskim državama, ali i neučinkovitošću radikalnih unutardržavnih reformi sovjetizacije Jugoslavije (1945. – 1948.), novi ideološki “izum” tzv. socijalističkog samoupravljanja, sa sastojcima demokratizacije i popuštanja centralizacije Jugoslavije, bitno su homogenizirali unutarjugoslavensku političku scenu. Nezadovoljstvo mnogih čimbenika jugoslavenskog društva sada se pretvorilo u snažnu podršku Titu i njegovom specifičnom reformskom zahvatu. Zadovoljstvo su iskazivali krugovi odani revolucionarnim načelima, progonjene skupine jugoslavenskih građana koje su sada vidjele mogućnost svojega ponovnog djelovanja, inteligencija, koja je u tzv. samoupravnom modelu uočavala mogućnost popuštanja stege od strane birokracije, te dakako radništvo i seljaštvo, koje više nije bilo ucjenjivano svojim obvezama prema tzv. zadrugama i drugim oblicima njihova organiziranja i gospodarskog djelovanja po uzoru na sovjetski kolhozni model. Svi su ti čimbenici promovirali Tita i spasili jugoslavensku državu od, s jedne strane od unutarnjeg raspada i sloma revolucije, koji je bio očigledan u okolnostima 1948. i 1949., te s vanjskopolitičke strane od udara SSSR-a na Jugoslavije i likvidacije Tita i njegove reformske državne strukture. Za literaturu vidi sljedeće bilješke.

²¹ Više o unutarnjepolitičkim odrednicama u Jugoslaviji i navedenim ustavnopravnim promjenama vidi: VUKAS, B., ml., O hrvatskoj državnosti u vremenu 1945. – 1992., Vladavina prava, God. V., Br. 1, str. 7 – 24; BILANDŽIĆ, D., Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 345 – 376; BILANDŽIĆ, D., Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske, AGM, Zagreb, 2001. str. 23 i dalje, MATKOVIĆ, H., Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998., str. 306 – 325 i tamo navedena opsežna literatura.

veljače 1953. Iako ovaj pakt nije bio klasični vojni savez, Jugoslavija je dodatno stabilizirala svoju poziciju u odnosu na euroatlantske odnose. Sve to Titu omogućuje više diplomatskog manevarskog prostora. Zato De Leonardis ocjenjuje jugoslavensku diplomaciju prilično konfuznom i nejasnom, sa stalnim promjenama i odlučnošću,²² a i De Castro u kasnijim događanjima uočava širu poziciju Titovog odlučivanja u pregovaranjima i uvjetovanjima sa zapadnim državama.²³ Ako uspoređujemo diplomatske pregovore iz dvadesetih godina i tada, pedesetih, moramo reći da je hrvatski i slovenski narod bio suočen s vrlo rafiniranom diplomatskom i političkom taktikom Italije, no njegova pozicija u pedesetim godinama, unatoč mnogim izazovima, znatno je jača, “osigurana” i odlučnošću i interesom diplomacije kojom je vrlo vješto rukovodio J. Broz Tito.

Početak 1953. godine Tito inicira izravne pregovore s De Gasperijem i drugim vodećim dužnosnicima talijanske vlade. Talijanski dužnosnici bili su zatečeni novim inicijativama za izravno pregovaranje. De Castro, i sam sudionik svih zbivanja, nije bio siguran u Titove namjere. Za njega su one motivirane ili ponudom nekih novih rješenja ili namjerom da ukaže zapadnim silama da im neće moći ugoditi u taktici njihovih pritisaka.²⁴

Slijedi i drugi talijanski prijedlog s početka 1953. godine (uz Brosiov plan). Na njemu su radili američki diplomati i talijanski veleposlanik Tarchiani. Taj je plan trebao predložiti konačno rješenje podjele STT-a, s realnijim osnovama nego Brosiov plan. U veljači 1953. američki veleposlanik Bunker priopćio je talijanskom premijeru De Gasperiju nacrt plana koji Italiji ostavlja gotovo čitavu obalu u Zoni B, do Pirana, da bi 26. veljače bila dodata i varijanta prema kojoj bi se Sloveniji omogućio izlaz na Jadransko more. Taj je plan, određen kao etničko razgraničenje, grof Sforza nazvao “la linea del golfo” (crta zaljeva). Slijedila je daljnja dorada plana. De Castro je 1. ožujka predložio novi lokalitet za slovenski izlazak na Jadran. Trebalo je to biti rješenje kojim bi Italija dala Sloveniji koncesiju na 99 godina u obalnoj zoni koju dotiče željeznička pruga kod Erpelle Cosina u novom dijelu tršćanske luke. Taj novi prijedlog, “la linea del golfo” Italiji je davao čitavu Zonu A, uz prethodno obrazloženo koncesijsko područje za Sloveniju, te obalni dio Zone B, od Morganove crte, sa širokim pojasom oko Kopra, Izole i Pirana, uključujući južno i Buje te Grožnjan, sve do Umaga. Hrvatska i Slovenija dobivaju tek jedan pojas istočno od Buja, (zapravo zaseoke sa potpunom slovenskom i hrvatskom većinom) prema sjeveru i dio unutrašnjosti u zaleđu Kopra.

Pred De Gasperijem su sada bila dva prijedloga.²⁵ Brosiov plan i plan “la linea del golfo”. Nakon susreta De Gasperija s veleposlanicima u Rimu i temeljitog

²² DE LEONARDIS, op. cit., str. 183, 184.

²³ DE CASTRO, op. cit., str. 674, 675.

²⁴ Ibid., str. 671.

²⁵ B. Novak poziciju De Gasperija ocjenjuje kao taktiku čekanja, koju on sada mijenja većim angažmanom za rješavanje krize. De Gasperi je, kako smo već navodili stavove Venerusa, nastojao

raspravljanja o talijanskom stavu, prihvaćeno je drugo rješenje. Granica je postavljena južnije, do Umaga, kako bi se u eventualnim daljnjim pregovorima pošlo s polazišta maksimalnih zahtjeva. Italija je taj drugi plan prikazivala kao rješenje temeljeno na etničkom kriteriju. (Vidi Zemljovide br. 2 i 3)

De Castro je vodio talijansko izaslanstvo u Washington kako bi s planom upoznao američkog državnog tajnika Fostera Dauellesa. Pri tome je imao dužnost ne upoznati Dualllesa sa svim činjenicama i detaljima. Nakon američkih razgovora SAD je preuzelo zadaću upoznati Jugoslaviju s najnovijim prijedlogom talijanske vlade.

Jugoslavija, međutim, u svibnju 1953. u cijelosti odbija talijanski plan i u varijanti s Piranom i u onoj s Umagom, i to, kako navodi Duroselle, čak pod uvjetom gubitka međunarodne pomoći sa Zapada.

U stajalištima o odbacivanju talijanskog prijedloga jugoslavenska strana ističe kako su talijanski prijedlozi načinjeni uz potporu nekih izrazito protalijanskih jugoslavenskih krugova, koji su proveli ispitivanja javnog mišljenja u spornim krajevima, kako bi dokazale ispravnost talijanskih zahtjeva i njihovu prihvatljivost među lokalnim pučanstvom. Te jugoslavenske protalijanske institucije vršile su malverzacije u tzv. sondažama, navodno u dosluhu sa samim De Gasperijem i De Castrom. No, do danas je pitanje tzv. sondaža ostalo nejasno te kontradiktorno. Zato će daljnja istraživanja uz pomoć jugoslavenskih arhiva moći navesti na nove zaključke i definirati prosudbe bliže istini.

Neuspjeh talijanskih inicijativa dolazi u izravno predizborno vrijeme. Jugoslavija je odbila prijedlog, možda i stoga što je ova, za nju nepovoljna, ideja bila vrlo slična onoj iz 1948. godine, u također predizborno vrijeme, kada je usvojena Tripartitna deklaracija. I dok je Tripartitna deklaracija bila jasan znak i poruka talijanskim biračima za glasovanje za Kršćansku demokraciju i De Gasperija, predizborna zbivanja iz 1953. godine značit će neuspjeh De Gasperijeve političke opcije. Tito je očito opravdano očekivao takav razvoj zbivanja, te je rješavanje tršćanskog problema ostavljao za poslijeizborno vrijeme.

Kao što je već naglašavano u ovom radu, Jugoslavija je u to vrijeme bila već značajno udaljena od rješavanja tršćanskog pitanja, sukladno Ugovoru o miru, tj. u smislu potpune primjene Stalnog statuta STT-a. Ona se zalagala tek za njegovu primjenu u smislu pravnog osnova za stanje okupacijskih mandata i drugih odredaba, za koje je procjenjivala da su primjenjive u datim okolnostima i da su u skladu s temeljnim načelima međunarodnog prava. Njezina je diplomacija ukazivala na nove okolnosti političke situacije, te nemogućnosti primjene cjelovitog sustava i pravnog poretka što proizlaze iz Stalnog statuta STT-a, u situaciji kada je zapadna politika u više navrata jednostrano iskazala svoja stajališta radikalno suprotna osnovnim načelima Ugovora o miru, kao i

izbjeci izravni vojni sukob s Jugoslavijom, no svoja stajališta on i nadalje temelji na polazištima iz Tripartitne deklaracije.

temeljnim principima međunarodnog prava. Jugoslavenska je diplomacija u prikazu tih stajališta uzimala u obzir Tripartitnu deklaraciju, i činjenicu da je ona novi temelj za pregovore o reviziji Ugovora o miru, zatim činjenice kršenja manjinskih prava slovenskog i hrvatskog stanovništva u Zoni A i druga kršenja principa i regulative okupacijskog sustava u Zoni A. Kritike jugoslavenske strane odnosile su se i na primjenu zakonodavstva talijanske države u Zoni A, donijetog prije kapitulacije fašističke Italije, održavanja trojne konferencije i donošenje Prvog londonskog memoranduma i dr.

Rezultat tih stajališta jest više prijedloga jugoslavenske diplomacije, koje možemo sažeti u ova opća načela za rješavanje “tršćanskog pitanja”. Bila je to ideja o uspostavi jugoslavensko-talijanskog kondominija u Zoni A, uz puno respektiranje tzv. “samovlade” u gradu Trstu. Ova konstrukcija tako je postavljena da se izbjegne izraz “samouprava”, jer je jugoslavenska strana smatrala kako upravo samouprava omogućuje bolju artikulaciju talijanskih interesa u Trstu, s većom mogućnošću utjecaja Italije na Zonu A, a protiv interesa slovenskog i hrvatskog naroda, te same jugoslavenske države. Predlaže se model dvojice guvernera (jedan s talijanske strane, a drugi predstavnik jugoslavenske), ili solucija guvernera i doguvernera s izmjeničnom prednošću u izvršnoj vlasti, s ciljem da kroz upravne mjere budu uspostavljene demokratske institucije, društveni, ekonomski i kulturni život u Trstu u duhu ravnopravnosti naroda, samovlasti naroda, ravnopravnosti Italije i Jugoslavije, ukidanja monopola jedne ili druge strane, ukidanja različitih elemenata ili mehanizama, koji su nametnuti sa strane i dr.²⁶

4. Politički odnosi i državnopravne promjene u okupacijskim zonama 1951. – 1953.

U ranim pedesetim godinama u Trstu ima mnogo napetosti i sukoba. Akteri su sada talijanski iredentisti i aneksionisti nasuprot pobornicima samostalnosti STT-a i primjene Ugovora o miru. Tu su i predstavnici različitih komunističkih frakcija. Diplomatski prijepori o konačnom rješenju “tršćanskog pitanja” izravno utječu na politička zbivanja u Zoni A, a napose u samom gradu Trstu.²⁷ Najbolji su primjer prosvjedi, a zatim i žestoki nemiri i sukobi, koji su grad zapljusnuli 20. ožujka 1952. godine.

Nakon toga, u Trstu i Zoni A uslijedili su drugi izbori nakon uspostave zonske vlasti. Općom uredbom br. 51 odlučeno je da će se primijeniti talijansko

²⁶ O tome vidi detaljnije: BARTOŠ, M. Zašto je danas nemoguće ići na rešenje tršćanskog pitanja po Ugovoru o miru, *Međunarodna politika*, 1. siječnja 1953., str. 31, 32.

²⁷ Vidi više: VOLK, S., *Slovenci v Italiji od mirovne pogodbe do londonskega sporazuma*, Zbornik “Na oni strani meje – slovenska manjščina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866. – 2004.”, Knjižnica Anales Majora, Univerza na Primorskem, Znanstveno-reziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 2004., str. 111 – 125.

izborno zakonodavstvo u Zoni A. Tu su odluku podržali tršćanski aneksionistički krugovi, a značajna je poruka bila sadržana u činjenici što su izbori raspisani za isti dan kao i lokalni izbori u Italiji, 25. svibnja 1952. godine.

Izborni se sustav razlikovao od onoga prema kojemu su provedeni prethodni lokalni izbori. Bio je to jedan osobiti mješoviti izborni sustav. Dvije trećine zastupnika u Trstu i Muggi birao se prema većinskom modelu, na način vezanih ili nevezanih lista. Ostala trećina glasova, prema većinskom ili majoritetnom modelu, dijelila se manjim strankama koje nisu imale većinu. Tako je trebalo postići bolju valorizaciju izborne pobjede dominantne političke stranke, a da se, s druge strane, omogući participacija u Vijeću i manjim političkim strankama. To je, dakle, i slovenskim strankama jamčilo sigurnije sudjelovanje u tršćanskom gradskom vijeću. Sličan je model bio predviđen i za seoske općine (San Dorlingo della Valle, Monrupino, Duino-Auristina i Sgonico), samo što je broj vijećnika izabranih prema različitim kriterijima ovisio o veličini općine. Tako je npr. Trst birao 40 zastupnika prema većinskom modelu, dok ih je Muggia birala 20, a seoske općine dakako znatno manje).

Na izborima u gradu Trstu od 200 486 registriranih birača glasovalo je njih nešto manje od 179 000. Može se zaključiti kako je odziv na izbore bio impozantan.

Prema ovom izbornom zakonu, dvije trećine glasova dobila je zatvorena lista talijanskih nacionalnih stranaka, predvođenih Kršćanskom demokracijom, te talijanskim liberalima, republikancima i socijalistima (desnijom opcijom socijal-demokratske ideje – Socijalistička stranka Venezia – Giulia). Ostalih 20 mandata podijeljeno je na drugu zatvorenu listu – talijanskih desnijih stranaka (Talijanski socijalni pokret i Monarhistička nacionalna stranka) te na druge otvorene liste koje su ušle u Vijeće. Bile su to: Komunistička partija STT-a (kominformovski komunisti), Nezavisni front, Talijanska socijalistička stranka, Tršćanski blok, Slovenska demokratska liga te Talijansko-slovenski narodni front (Titovski komunisti).

Izbore je karakteriziralo značajno povećanje popularnosti talijanskih desnijih aneksionističkih stranaka, organizatora ožujskih prosvjeda i protivnika talijansko-jugoslavenskih pregovora. To su bili Talijanski socijalni pokret i Monarhisti.²⁸ S druge strane, raste broj pobornika tršćanske nezavisnosti u kontekstu rješenja iz Ugovora o miru. Novak navodi kako se može načelno reći da je trećina građana Trsta bila za tršćansku samostalnost, u smislu STT-a. Skupina talijanskih nacionalnih stranaka – talijanske desnice, iako je dobila 40 mjesta u Vijeću, ipak je ubilježila tendenciju pada popularnosti u odnosu na izbore iz 1949. godine. Tendencije pada u odnosu na izborne rezultate 1949. godine bilježe i Kršćanska demokracija te Komunistička partija STT-a (kominformovci). Glasove kršćanskih demokrata vjerojatno su oduzele desnoradikalne stranke, poput Socijalnog pokreta ili Monarhista, dok se pretpostavlja kako su glasovi kominformovaca

²⁸ Ova je druga zatvorena lista dobila 12,13% glasova s 5 osvojenih mandata. Vidi detaljnije o izbornim rezultatima u NOVAK, B., op. cit., str. 395.

prešli nacionalnim socijalistima, koji su po prvi puta izašli na izbore s vlastitom listom. U Muggi je pobjedu odnijela kominformovska varijanta komunističkog pokreta.²⁹ U većinski slovenskim općinama (Duino-Auristina, Sgonico i Monrupino) pobjedu je odnijela Slovenska unija, ispred protitovskih komunista. Mjesta u općinskim vijećima bila su načelno podijeljena samo između tih stranaka, jer druge nisu uspjele zadovoljiti kriterije izbornih pravila. Jedino su u San Dorlingo della Valle pobjedu odnijeli, baš kao i u Muggi, kominformovski komunisti – Komunistička partija STT-a, koja je pobijedila ispred Slovenske unije (16 naprama 4 u podjeli mandata).

Govoreći o ukupnom značenju ovih izbora, možemo zaključiti kako su oni polarizirali političku scenu u Zoni A. S jedne su strane izborni progres ostvarile političke stranke radikalnije talijanske desnice, aneksionističkog usmjerenja i nesklone daljnjim talijansko-jugoslavenskim pregovorima. Nasuprot tome, trećina birača je svoj glas dala političkim opcijama (independentisti, protitovski komunisti, kominformovski komunisti i manje slovenske nacionalne stranke), koje su se zalagale za uspostavu načelnog rješenja iz Ugovora o miru, ali svakako i za nastavak bilateralnog jugoslavensko-talijanskog pregovaranja. Na to jačanje independentističkih struja u Trstu upozorava i Jeri, koji zaključuje kako su izborni rezultati odbacili potpunu dominaciju protalijanskih aneksionističkih stranaka: “Porast independentističkih glasov kljub tem objektivnim težavam je spričo tega prepričljivo demantiral standardno tezo italijanske uradne propagande o nekakšni “spontani želji Tržačanov za priključitev k Italiji”.”³⁰

Drugi događaj koji je obilježio tršćansko vrijeme ranih pedesetih svakako je i početak provedbe Prvog londonskog memoranduma, koji je usvojen upravo u vrijeme izborne promidžbe, 9. svibnja 1952. Njegova provedba u Trstu počinje odlukom glavnog zapovjednika Wintertona (Opća uredba br. 165). Tom se Uredbom imenovao glavni direktor za one poslove koji su Memorandumom povjereni izaslaniku talijanske vlade. Tako je glavnim direktorom imenovan Giani Vitelli, dok je za talijanskog savjetnika u savezničkoj upravi bio imenovan Diego De Castro. On, međutim, nije bio najprihvatljivije rješenje za sve stranke s obzirom na svoj desniji aneksionistički stav. Još je usvojeno nekoliko uredbi koje su uredile ustroj uprave u Zoni A u skladu s Prvim londonskim memorandumom. Načelno treba reći da je uprava Zone sada imala dva sastojka. Jedan pod ingerencijom uprave američko-britanske okupacijske vlasti, a drugi pod ingerencijom novih direktora talijanske vlade. Pored vrhovnog zapovjednika Zone, postojao je pročelnik Zone za civilnu upravu. Njegova je nadležnost sada reorganizirana u nove uprave, koje su preustrojene prema Prvom londonskom memorandumu u pravcu sudjelovanja visokih dužnosnika talijanske vlade. Dalje

²⁹ U Muggi je izbornu pobjedu sa 21 mandatom osvojila Komunistička partija STT-a (kominformovska lista), dok su talijanske desnosedinjske stranke između sebe, na zatvorenoj listi podijelile ostalih 9 mandata.

³⁰ JERI, J., Tržiško vprešanje po drugi svetovni vojni – tri faze diplomatskega boja, Cankarijeva založba, Ljubljana, 1961., str. 241.

u strukturi okupacijske (mandatne) vlasti³¹ bili su organi lokalne uprave; zonski predsjednik i gradonačelnik, koji proistječe iz nadležnosti jedinice lokalne samouprave.

Britansko-američka vrhovna zonska uprava sada je bila ustrojena u tri odjela, okupljena oko Ureda Zonskog zapovjedništva: Uprava za pravne poslove i posebna Uprava za sigurnost, te Informativni ured (promidžba, informiranje, filmovi i dr.). U Vrhovnom uredu zapovjedništva bile su četiri čelne dužnosti: Vojni zapovjednik Zone, dozapovjednik Zone, nadzornik fiskalnih i proračunskih pitanja. Časnik za nekretnine brine o opskrbi vojske, njihovoj imovini i raznim pravnim pitanjima.

Upravu za pravne poslove vodi direktor, koji je ujedno i savjetnik glavnog zonskog zapovjednika. On nadzire rad upravnih tijela, vojnih i lokalnih sudova, sudjeluje u izradi pravnih propisa, a skrbi i o tiskanju službenog glasila Zone.

Uprava za sigurnost, na čelu s direktorom, ima u svome sastavu šest britansko-američkih glavnih časnika. Uprava rukovodi radom policije te nadzire i rad gradske policije. U njezinu sastavu djeluju još i direktor tršćanske luke, direktor PTT- uprave, upravitelj ureda kontrole plovidbe, časnik za određena vojna pitanja i dr.

U nadležnosti glavnog direktora, kojeg imenuje talijanska vlada, sukladno Prvom londonskom memorandumu, bile su dvije uprave: Uprava za unutarnje poslove te Uprava za financije i gospodarstvo. U prvoj Upravi postoje sljedeći odjeli: Odjel za lokalnu upravu, Odjel za rad, Odjel za socijalnu politiku, Odjel za javno zdravstvo, Odjel za školstvo, Odjel za opskrbu. Uprava za financije i gospodarstvo ustrojena je od sljedećih odjela: Odjel za trgovinu, Odjel za proizvodnju, Odjel za financije, Odjel za promet, Odjel za javne radove, Odjel za poljodjelstvo i vodno gospodarstvo.³²

Odmah nakon donošenja Prvog londonskog memoranduma dolazi i do reakcija u Zoni B STT-a. Glavni zapovjednik Jugoslavenske vojne uprave general Miloš Stamatović donosi tri propisa s ciljem institucionalnog zbližavanja Zone B i Jugoslavije. Prvi se dekret odnosi na olakšavanje prijelaza državne granice između Jugoslavije i Zone B., te detaljno regulira mjere za postizanje te svrhe, posebno regulacijom režima osobnih isprava i putovnica.

³¹ Ovdje je moguće rabiti i izraz "mandatna uprava". S obzirom da se sada više nije radilo o ratnom stanju i privremenim režimima neposrednog poraća s primjenom odredbi međunarodnog ratnog prava, uprava SAD-a i V. Britanije možda je bolje određiva pojmom mandata, u smislu definicije koju nudi V. Ibler. Najsazetije, međunarodni mandat povjeren je nekoj državi da u ime drugih država izvrši neki određeni zadatak. U ovom je slučaju međunarodni mandat temeljen Ugovorom o miru (članak 21.) - Aneks VII. Instrument o provizornom režimu za Slobodni Teritorij Trsta - članak 1.), povjeren Zapadnim saveznicima, koje do imenovanja guvernera u ime potpisnica Ugovora o miru s Italijom i s obzirom na sustav Ujedinjenih naroda, moraju nastaviti obnašati upravu svaka u svojoj zoni. Taj mandat dakako se mora razlikovati od mandata kakvog ga predviđa članak 22 Pakta Lige naroda. Vidi: IBLER, V., op. cit., str. 149, 150 i UDINA, M., Scritti sulla questione, str. 368 i 369.

³² Vidjeti Opću uredbu br. 165, Službeni list STT-a,5,no 26, 21. rujana 1952. i Opću uredbu br. 398., Službeni list STT-a, 1 no 46, 26. prosinca 1952.

Drugi Stamatovićev dekret je najvažniji. On ukida središnji zonski Pokrajinski NOO, koji je do tada bio predstavnik dvaju okruga. Sada njegovu ulogu preuzimaju dva okružna NOO-a: Slovensko-talijanski okrug isključivo je pod nadležnošću Okružnog NOO-a za Koperštinu, dok je na čelu Hrvatsko-talijanskog okruga Bujštine drugi Okružni NOO. Tako je, dakle, građanska vlast decentralizirana, no ne u neku svrhu imperativa decentralizacije ili teritorijalne reorganizacije na tim načelima, već isključivo u svrhu prosvjedne reakcije prema londonskim zaključcima. Drugi Stamatovićev dekret je reorganizirao i središnju vojnu vlast. Svaki je Okružni NOO imao posebnog savjetnika, kojeg imenuje, po uzoru na Zonu A, u Kopru slovenska republička vlada, a u Bujama hrvatska republička vlada. Time je, zapravo, Stamatović odgovorio na Jugoslaviji neprihvatljiva rješenja koja je stvorio Prvi londonski memorandum i reorganizacija vlasti u Zoni A. Postojao je i jugoslavenski savjetnik, kojeg imenuje Jugoslavenska vlada pri središnjem zapovjedništvu Jugoslavenske vojske u Zoni B. Njegova je poveljita nadležnost bila u pitanjima ekonomske suradnje i ujednačavanja ekonomskih interesa s Jugoslavijom. Zanimljivo je kako je i u Zoni B primijenjen koncept Prvog londonskog memoranduma, jer je u nadležnosti središnje civilne vlasti u Zoni ostao vrlo sličan djelokrug poslova koje u Zoni A zadržava američko-britanska vojna uprava. Prihvaćeno je načelo nacionalne ravnopravnosti u uporabi jezika, kulturi i drugim sadržajima koji su trebali odraziti nacionalnu ravnopravnost.

Treći Stamatovićev dekret proširio je nadležnost jugoslavenske Narodne banke na područje Zone B. Banka je otvorila svoje ispostave u Kopru i Bujama, a druge su banke mogle djelovati na području Zone samo uz priznavanje jugoslavenskog monetarnog suvereniteta, kojeg je svojim mjerama i regulacijom svih transakcija štitila Narodna banka Jugoslavije.³³

Jugoslavija uvodi i svoje nacionalno zakonodavstvo u Zoni B. Dana 31. srpnja 1952. uveden je Krivični zakon, dok je 28. kolovoza uveden Osnovni zakon o braku. Uvodi se i drugo zakonodavstvo, čime se jasno ukazuje na postupno sjedinjavanje Zone B i Jugoslavije. Talijanska vlada prosvjeduje, upućujući prosvjedne diplomatske note, i traži od zapadnih sila intervenciju. Ona ne može prihvatiti takva kretanja u Zoni B.

Uz sve druge propise koji Zonu B čine sastavnim dijelom Jugoslavije i socijalističkog sustava, osobitu važnost zauzima uvođenje jugoslavenskog izbornog zakonodavstva te raspisivanje izbora za zonske NOO-e za 7. prosinca 1952. godine. Izbori, održani na isti dan kao i lokalni izbori u Jugoslaviji, bili su zapravo izbori u duhu jednostranačkog socijalističkog sustava. I dok su na izborima 1950. postojale dvije načelno oporbene stranke (koje naravno nisu mogle osporiti pobjedu Narodne fronte), na ovim je izborima, sukladno jugoslavenskom izbornom zakonu mogla biti istaknuta tek kandidatura Narodne fronte. Prema službenom priopćenju, za Narodnu frontu glasovalo je 97 % glasača od upisanih oko 42 000 birača. Izbori su naišli na snažnu kritiku, kako

³³ Dekreti su obrazloženi prema NOVAK, B., op. cit., str. 401 – 402.

od talijanskih krugova iz Zone A, tako i od pripadnika Katoličke crkve. Ako se ne moraju prihvatiti kritike tih struktura s obzirom na jugoslavensku aneksionističku politiku u Zoni B, jer je ona istovjetna onoj talijanskoj u Zoni A, njihove kritike na nedemokratske odlike režima u Zoni B potpuno su prihvatljive. Oni nisu mogli prihvatiti da talijanski narod bude uvučen u klasičan socijalistički jednostranački i nedemokratski režim.

Analizirajući političke prilike i državnopravne osobitosti zona STT-a u ovom razdoblju moguće je zaključiti kako su zbivanja do 1953. godine dovela do potpunog udaljavanja zona, te je bilo kakvo apeliranje na provedbu Ugovora o miru, u smislu formiranja STT-a, imalo sve manje izgleda. U STT-u su se sukobljavale dvije dijametralno suprotne društvene i političke koncepcije, koje i same nisu bile homogene u unutarnjepolitičkoj konstrukciji. Tendencije njihove aneksije prema Italiji, ali i Jugoslaviji, što je bio rezultat aneksionističkih tendencija u Zoni A, bit će nova determinanta u daljnjim pregovorima o njihovu položaju, te će se u takvim okolnostima činiti sve izglednijim baš ono rješenje koje će biti postignuto 1954. godine. No, talijanska ideja podjele Zone B, ili aneksije čitavog STT-a, još je bila toliko jaka da će do konačnog rješenja morati proći još dosta vremena i diplomatskih napora.

5. Politički odnosi u Italiji i izbori 1953.

U vrijeme stabilnog centrizma u Italiji, De Gasperijeva je vlada ostvarila značajne rezultate u pozicioniranju Italije na europskoj sceni u red zapadnodemokratskih sustava. No, pored te temeljene odrednice talijanske vanjske politike, u kasnim četrdesetim godinama Italija je učvrstila svoju zapadnu poziciju, aktivno sudjelujući u osnivanju gotovo svih tih zapadnoeuropskih institucija. Italija od početku sudjeluje u Sjevernoatlanskom savezu. Ona je među osnivačima Vijeća Europe, da bi 1951. godine sudjelovala u osnutku samih temelja današnjeg europskog integracionističkog pokreta, čiji je početak u Europskoj zajednici za ugljen i čelik. De Gasperi je uz Schumana i Adenauera jedan od političkih simbola procesa europskog ujedinjavanja, te je u tom smislu vizija europskog jedinstva na kršćansko-demokratskim polazištima izravno vezana uz talijansku povijesnu baštinu. U tom kontekstu valja razmatrati i sudjelovanje Italije u Zapadnoeuropskoj uniji, koja od 1952. godine, u okolnostima ukupnih nesuglasica s Francuskom, postaje Europska obrambena unija.

Takvu naglašenu vanjskopolitičku ekspanziju, koja će Italiji osigurati važno mjesto u daljnjim kretanjima europske i svjetske politike, mogla je podupirati jaka i stabilna centristička vlada, okupljena oko kršćanskih demokrata i premijera De Gasperija. No ona se u zemlji suočava s jakim oporbenim stavovima, baš o tim pitanjima. Socijalističko i komunističko negodovanje u zemlji je vrlo naglašeno, baš kao i rezervirana stajališta pobornika nezavisne i neutralne vizije budućeg položaja Italije. Ti, poglavito pobornici monarhističkih i republikanskih pogleda, nisu bili najsigurniji u ispravnost novog poslijeratnog

smjera Italije, pogotovo u okolnostima kada je hladni rat bio na svojem vrhuncu, a američka je politika stajala pred novim izazovima (npr. Korejski rat i druga hladnoratovska žarišta).³⁴

Na unutarpolitičkom planu ta centristička vlada suočavala se s mnogim izazovima. Vrlo je dinamična parlamentarna rasprava vezana za goruća socijalna i druga javna pitanja. Debata dovodi i do radikalnih sukoba, poglavito u 1948. godini, kada je 14. srpnja ubijen Palmiro Togliatti. To izaziva nove valove nemira i nasilja, te se De Gasperijeva vlada nalazi u odnosima potpune zategnutosti s oporbenom ljevicom.

Vlada je suočena i s novim problemima u svojoj velikoj reformi sustava državne uprave, kada želi eliminirati birokratizaciju. Državni aparat, suočen s traumatičnom prošlošću iz musolinijevskog vremena i njemačke okupacije, treba značajno reformirati. Tu su i izazovi agrarne reforme, što nije lako provesti s obzirom na ekonomsku nejednakost različitih krajeva talijanske države. Južni krajevi teže prihvaćaju zamisao agrarne reforme. Usvojen je i Plan Fanfani, s ciljem osnaženja radnika i rješavanja radničkih pitanja. Osnovane su tako L'INA Casa te Casa per il Mizzogiorno.³⁵

Demokršćanska vlada suočena je i s drugim važnim izazovom na političkoj sceni. Pored radikalizacije odnosa s ljevicom, odnosi s Crkvom bili su dosta osjetljivi. Vlada demokršćanske većine bila je vlada koja se trebala zalagati za ideale kršćanske demokracije, no s druge je strane trebala podržavati laičku državu i mehanizme demokracije koji katkada nisu bili prihvatljivi crkvenim krugovima. Vrijeme je to predkoncilske crkve, koja još vrlo naglašeno sudjeluje u politici i prosvjeduje protiv svih sastojaka radikalno laicizirane države. Crkveni su krugovi u Italiji našli saveznika među monarhističkim i radikalnije desnim strankama, baštinicima ne samo rissorgimentizma, već i iskustava iz neposredne prošlosti fašističke, imperijalističke i antiliberalne Italije. Intencija je tih stranaka stvaranje jakog protukomunističkog bloka. Njihov je istaknuti predstavnik čelnik Stranke katoličke akcije, Luigi Gedda, koji uživa podršku vatikanskih krugova.

Ove okolnosti su veliki izazov De Gasperiju. Nakon poraza na lokalnim izborima 1952. godine, nestabilna De Gasperijeva vlada pokušava novim izbornim zakonodavstvom stvoriti bolje preduvjete za izborni uspjeh, za izbore koji se očekuju 1953. godine. Izborni sustav relativne većine, koji je primijenjen

³⁴ Vlada Kršćanske demokracije suočena je s brojnim kritikama za svoje vanjskopolitičke poteze. S jedne strane, kao što je već naglašeno, komunistička oporba oštro napada De Gasperia da proameričkom i prozapadnom politikom kani Italiju uvesti u Treći svjetski rat, dok s druge strane monarhističko-republikansko-desni oporbeni lideri predbacuju vladajućoj strukturi prenaplašenu nezavisnu politiku Italije s obzirom na američke nacionalne interese. Izborna je promidžba vrlo dinamična, čak "užarenija" od izbora iz 1948. godine. Za detalje o glavnim odrednicama predizborne promidžbe vidi: MAMMARELLA, G., *L'Italia contemporanea (1943. – 1998.)*, Il Mulino, 2003., str. 184 i dalje.

³⁵ O teome detaljnije vidi: GHISALBERTI, C., *Storia costituzionale d'Italia 1848. – 1994.*, Edizione Laterza, Bari, 2003., str. 455, 456.

na prošlim izborima, sada je zamijenjen sustavom koji smo objasnili kod razmatranja izbora u Trstu. Najveći dio zastupnika bira se modalitetom većinskog ili majoritetnog sustava, dok u parlament ulaze i druge stranke, koje prijeđu prag, s ciljem što vjernijeg reprezentiranja biračke volje. Parlamentarna rasprava o izbornom zakonodavstvu bila je izuzetno napeta. Kritike iz oporbenih redova bile su vrlo oštre, no novi sustav izbornog zakonodavstva ipak je usvojen.

Kršćanska demokracija slabi. Ona mora surađivati sa socijaldemokratima, liberalima i republikancima, a na političkoj sceni pojavljuju se i nove stranke centra³⁶, koje umanjuju dominaciju Kršćanske demokracije kao predvodnice centra. Pored socijalističke i komunističke oporbe, jak utjecaj imaju i stranke monarhističkog predznaka, kao i druge stranke radikalnih antiliberalnih određenja i neki pokreti što okupljaju nezadovoljne i nejasne političke stavove.

U takvim okolnostima izborni je izazov vrlo velik. Nakon relativnog uspjeha na izborima 1953. godine, De Gasperi ne uspijeva formirati koalicijsku vladu, te pred Zastupnički dom Parlamenta izlazi s prijedlogom homogene vlade kršćanskih demokrata (vizija manjinske vlade).³⁷ Nakon neuspjeha tog prijedloga podnosi ostavku i povlači se iz politike.

Treba prikazati i načelne rezultate ovih izbora:

Koalicija centra, vođena Kršćanskim demokratima, dobila je nešto više od 48% glasova, što je bila tek relativna većina. Stranke ljevice dobile su oko 35% glasova, dok je značajno povećanje izbornoga uspjeha ostvarila desna antiliberalna i monarhistička oporba. (Il Movimento sociale Italiano 5.8%, Nacional-monarhistička stranka 6.9%,). Relativna većina, koju je temeljem tih izbornih rezultata postigla koalicija centra, iznosila je 300 mandata u Zastupničkom domu (od ukupno 590), odnosno 126 senatorskih mjesta (od ukupno 257 senatora). Odnosi u parlamentu nisu išli na ruku demokršćanima, te

³⁶ To su primjerice L'Unità popolare, lidera Pietra Calamandreia, Nacionalno-demokratski savez, Epicarma Corbinija i dr.

³⁷ Kao neosporno dominantna osoba talijanske političke scene, i unatoč slabijim rezultatima Kršćanske demokracije, talijanski je predsjednik Einaudi mandatarom nove vlade ponovno odredio De Gasperija. Pred njim su bile teške i duge konzultacije. Bilo je teško ponovno razmatrati tzv. Četverostranačku većinu (Il Quatropartitismo), tako karakterističnu za talijansku demokršćansku političku scenu. De Gasperi sada ima opcije ili pokušati nadvladati nesuglasice sa socijaldemokratskim strankama, ili ući u pregovore s dijametralno suprotnom pozicijom koju su činili desni liberali i monarhisti. Pored unutarnjepolitičkih izazova koji su udaljavali De Gasperija i od radikalnije desnih, ali i od radikalnije lijevih stranaka, nedvojbeno je bila i pozicija socijalističkih i komunističkih stranaka u vanjskoj politici. Kao što je rečeno, njihova je vanjskopolitička vizija još dosta neutralna prema SAD-u i transatlantizmu. Paktiranje sa desnicom, radikalnim liberalima i monarhistima značilo bi regrutiranje na talijansku političku scenu vrlo konzervativnog političkog establishmenta, što je u datim okolnostima bilo ponovno teško prihvatljivo. Stoga je De Gasperi pokušao dobiti povjerenje "homogene vlade "La soluzione 'monocolare'". De Gasperi je vjerovao da zastupnici i senatori neće biti odveć vezani "stranačkom stegom", te je 15. srpnja izašao s novom vladom. Ona je međutim bila srušena glasovima komunista, socijalista, monarhista, i neofašističkih pobornika iz Talijanskog socijalnog pokreta (MSI), dok su se socijaldemokrati i liberali uzdržali od glasovanja. MAMMARELLA, op. cit., str. 187 – 189.

je time i razumljiv završetak političkih nastojanja jedne vrlo značajne osobe u talijanskoj, ali i europskoj povijesti, kakav je bio De Gasperi.³⁸ Giuseppe Mammarella, analizirajući povijest suvremene Italije zapisat će: “Tim negativnim glasovima zaključuje se dugačka serija De Gasperijevih vlada, koje su u kontinuitetu trajale od prosinca 1945., nagovještavajući kraj karijere političkog lidera jednoga vremena. Otvorena je dugačka i nekontinuirana politička talijanska zbilja određena nestabilnošću.”³⁹

Parlament je 17. kolovoza 1953. godine za novog premijera izabrao Giuseppea Pella, kao predsjednika tehokratske vlade. Pella je bio kršćanski demokrat, no nezapažen unutar stranke. Njegova je ekonomsko-politička vizija temeljena na ideji talijanskog predsjednika Einaudija. Pella će u povijesti ostati najpoznatiji baš po rješavanju prilično složenih zbivanja koja slijede u tršćanskoj krizi.

I dok je na prethodnim izborima, 1948. godine, Trst bio gotovo u centru predizbornih zbivanja (Tripartitna deklaracija), sada su prevladala druga pitanja. Velike su sile ovog puta bile mnogo opreznije prema talijanskim izborima.⁴⁰ Sjedinjene države su bile vrlo odmjerene i suzdržane, čekajući da izbori prođu, a ni talijanske političke stranke (osim desnice) nisu koristile tršćansku krizu u predizborne svrhe. U promidžbi su dominirale teme izbornog zakonodavstva i nastojanja očuvanja demokracije, a u vanjskopolitičkom smislu vodile su se rasprave o ukupnoj vanjskopolitičkoj poziciji De Gasperijeve vlade. Komunisti su se u vanjskopolitičkim vizijama inspirirali sovjetskim idejama i načelima mira, dok su socijalisti bili predani idealima suzdržanosti i stabilnosti. Desnica je kritizirala De Gasperijev položaj prema SAD-u i NATO-paktu, dok je jedino Talijanski socijalni pokret u svojem predizbornom programu ima izravno zastupljen Trst i njegovu sudbinu.

³⁸ Izborni rezultati prema DE LEONARDIS, op. cit., str. 253.

³⁹ MAMMARELLA, op. cit., str. 189.

⁴⁰ Britanska veleposlanica Luce u više je navrata izjavljivala kako bi ubrzavanje pronalazjenja rješenja za Trst u predizborno vrijeme bilo pogrešno za Italiju. Ona je svoj stav argumentirala stajalištima desnih stranaka, koje će zlorabiti svako nastojanje rješavanja statusa STT-a u svoje predizborne svrhe. U razgovorima s Luce, De Gasperi naglašava poboljšanje jugoslavensko-američkih odnosa tijekom 1953., što može imati utjecaja i na položaj talijanske vlade i buduće njezine vanjske politike. Ponovni napredak u talijansko-američkim odnosima, ističe Luce, mogao bi se ostvariti u situaciji konačnog rješavanja tršćanskog pitanja. O tome detaljnije: DE LEONARDIS, op. cit., str. 254 i dalje.

6. Diplomatski i politički procesi prema rješenju tršćanske krize (kolovoz 1953. – listopad 1954.)

6.1. Politički i diplomatski prijevori na početku Pellingog mandata (kolovoz – listopad 1953.)

Nakon izbora za talijanskog premijera Giuseppea Pelle, unutarpolitička situacija i ukupni međunarodni odnosi značajno su utjecali na poziciju novog talijanskog premijera, determinirajući nove realitete tršćanske krize. Pella je bio suočen s unutarpolitičkom nestabilnošću, koja je i uzrokovala De Gasperijev pad, te je morao ostvarivati značajniju suradnju s desnim krilom Kršćanske demokracije, pa i s nekim desnijim snagama na talijanskoj političkoj pozornici. Tijesna većina i tehnokratsko obilježje njegove vlade, davali su Pelli malo manevarskog prostora, te je otvoreno tršćansko pitanje predstavljalo dobru priliku za stabilizaciju i konsolidaciju Peline politike. S druge strane, vanjskopolitički položaj Italije, iako uključene u zapadnoeuropske i transatlantske sustave, bio je suočen s jačanjem pozicije Jugoslavije. Jugoslavija je sada, poslije Staljinove smrti, počela obnavljati odnose sa SSSR-om, a odnosi sa Zapadom preciziraju se i u zadaćama Drugog balkanskog pakta. Drugi balkanski pakt, iako ga neki i nazivaju “mrtvorodenčetom”, ipak je bio važan u određivanju i definiranju jugoslavenske vanjske politike.

Svi ti odnosi značajno su utjecali na Pellinu politiku te njegove odluke vezane za tršćansko pitanje. Vanjskopolitička pozicija Jugoslavije i postojanje Balkanskog pakta, iako inicijalno usmjerenog protiv moguće sovjetske opasnosti, ipak nije bilo u potpunosti po volji Italiji. U prvom je redu to bio vrlo neuobičajen savez u hladnoratovskom poretku, savez države nečlanice NATO-a, s komunističkim uređenjem, i dviju punopravnih i važnih članica NATO-a. Druga je poteškoća proizlazila iz povijesnog naslijeđa i geostrateških uvjetovanosti. Sve su tri članice Balkanskog pakta bile talijanski neprijatelji u bliskoj prošlosti. Turska je s Italijom ratovala u Prvom svjetskom ratu, dok su još bile svježije rane talijanske invazije na Grčku, tada vrlo nestabilnu i tek na početku demokratizacije i stabilizacije. Sve te međunarodne okolnosti nisu bile pogodne Pellinoj vanjskoj politici koja je, prema Jeriju, trebala pokazivati veću odlučnost u rješavanju tršćanskog problema.⁴¹

Događaj koji je dao novi impuls zaoštavanju odnosa u pitanju Trsta jedna je prilično nejasna vijest koju je 28. kolovoza 1953. prenijela poluslužbena jugoslavenska novinska agencija Jugopres, kao reakciju na Pellino izlaganje svojega premijerskog programa Parlamentu. To agencijsko priopćenje ističe kako jugoslavenska miroljubiva politika nije naišla na prihvaćanje u Pellinom uvodnom nastupu pred domovima talijanskog Parlamenta. Dapače, naglašava se kako Italija otvoreno izražava ekspanzionistički pristup rješavanju “tršćanskog pitanja” te kako je za takav pristup ona odlučna uporabiti i neprihvatljiva

⁴¹ JERI, op. cit., 261, 262.

sredstva. Agencijsko priopćenje naglašava kako je neprihvatljiv Pellin stav i prema jugoslavenskim dužnosnicima koji vode diplomatske pregovore. Sve to navodi jugoslavensku stranu na zaključak kako će se ukupan položaj Jugoslavije u tršćanskom pitanju morati preispitati s obzirom na stavove nove talijanske vlade, kao i faktičnu tihu aneksiju Zone A, koju u skladu s Prvim londonskim memorandumom već provodi talijanska država.⁴²

Iako to nije bilo službeno diplomatsko priopćenje, koje čak nije bilo ni provjereno diplomatski uobičajenim sredstvima i metodama, Pella je odmah vrlo burno i nepromišljeno, jednostrano reagirao. Ne očekujući službeno jugoslavensko očitovanje o agencijskom Jugopresovu priopćenju, Pella saziva najuže vodstvo Vlade i vojnog zapovjedništva, ministra obrane Emilia Tavianija, generala Efisija Marrasa, zapovjednika glavnog stožera vojske, te grofa Zoppija, tajnika Ministarstva vanjskih poslova, i već 28. kolovoza izdaje naređenje za manevre vojnih snaga. Njegovo upozorenje NATO-u ciljano je sprječavanju bilo kakvih nastojanja jugoslavenske aneksije Zone B. To je osporeno već 31. kolovoza, kada su Pellu diplomatski predstavnici zapadnih zemalja upozorili kako Jugoslavija nema namjeru anektirati Zonu B. No, talijanski vojni manevri početkom rujna, s opasnošću ulaska i u Zonu A, što je moglo imati teške posljedice ne samo po tršćansko pitanje, dali su potpuno novo obilježje ukupnom tršćanskom problemu.

Jugoslavenska je strana odlučno reagirala. Vlada je u prvim tjednima rujna uputila više prosvjednih diplomatskih nota. U njima se Pellina politička inicijativa i novo postupanje Italije smatraju potpuno neprihvatljivim, nepotrebnim i suprotnim nastojanjima da dođe do napretka. Upozorava se i na više incidentnih situacija nedaleko Gorice, kao i na nepotrebne i pretjerane vojne manevre nedaleko spornog područja. U Jugoslaviji se tada obilježavala deseta obljetnica političkih odluka NOO-a Istre, od 13. rujna 1943., pa je ta obljetnica iskorištena za Titov govor. On, uz osvrt na povijest krize, oštro istupa prema talijanskoj vladi, nazivajući Pellinu politiku "politikom čvrste ruke", a njegove postupke kvalificira kao "ništa drugo nego cirkuski show."⁴³ Tito ističe neprihvatljivim oslanjanje na Tripartitnu deklaraciju kao osnovni dokument za rješavanje krize, naglašavajući da nova Pellina aneksionistička politika prema Zoni A te zahtjevi u spornim pitanjima Zone B ne mogu nikako rezultirati napretkom u rješavanju tršćanskog problema. Pella je u sličnom tonu odgovarao također u simboličnim okolnostima talijanske obljetnice i sjećanja u prigodi protunjemačke borbe talijanskih antifašista. Pella je govorio o mogućnosti demokratskog plebiscita, iako je to bila zapravo njegova taktička igra u nakani okupacije Zone A. Kada je riječ o anglo-američkoj mandatarskoj vlasti u Zoni A, Pella je u svojem istupu to stanje ocjenjivao anakronim, koje radikalno i odlučno valja mijenjati.⁴⁴ Na prvi bi se pogled ideja plebiscita i mogla prihvatiti.

⁴² Agencijsko priopćenje poluslužbene jugoslavenske agencije djelomično je navedeno u: NOVAK, B. op. cit., str. 420; za tekst vidi DUNHAN C.D., *Political aspect of Press Reporting of the Crisis in November 1953.*, Trieste F.T.T., Trst 1954., str. 67.

⁴³ NOVAK, B., loc. cit.

⁴⁴ NOVAK, B., op. cit., str. 424 i 425.

No ona je bila suviše složena za provedbu. S jedne strane, Jugoslavija bi u tom slučaju tražila da pravo glasa imaju samo stanovnici STT-a koji su na tom području imali stalno prebivalište do 4. studenoga 1918. te njihovi potomci kako bi se eliminiralo mogući utjecaj talijanskih doseljenika u Trst i Istru za musolinijevske vlasti. Drugi razlog neprihvatljivosti plebiscita za jugoslavensku stranu bilo je očekivanje da bi se većina pripadnika slovenskog i hrvatskog naroda u plebiscitu vjerojatno izjasnila za život u demokratskoj državi, a ne u komunističkom režimu. Tih su činjenica jugoslavenski vodeći dužnosnici bili svjesni, te je za njih, već od početka 1952. godine plebiscit bila teško prihvatljiva varijanta. I Pella je bio svjestan teškoća razmatranja mogućnosti plebiscita.

Slijede nove političke inicijative Peline diplomacije prema SAD-u. Početkom listopada Pella inzistira kod američke diplomacije da ona ne odobri bilo kakvu mogućnost da Jugoslavija anektira Zonu B. U protivnom talijanski Parlament neće ratificirati osnutak Europskog obrambenog korpusa, što je bio značajni plan američkog državnog tajnika Johna Foster Dullesa. Zapadni su se saveznici ovdje nalazili u vrlo teškoj situaciji. S jedne strane trebalo je udobrovoljiti Italiju, iskazati razumijevanje za njene interese i stavove kako bi ona ostala značajan čimbenik u kreaciji zapadnih europskih i euroatlantskih struktura. S druge strane valjalo je čuvati i graditi stabilne odnose s Jugoslavijom, jer je njezino separiranje od homogeniziranog komunističkog bloka bilo bitno u interesima zapadnih sila.

Unutrašnja situacija u samom Trstu i u tom vremenu pokazuje značajnu šarolikost. Pored sve radikalnijih talijanskih skupina, svoje zahtjeve iskazuju ipak manjinski pobornici nezavisnosti STT-a. Dvije stranačke formacije negoduju s obzirom da sudbina statusa Trsta ima u političko-diplomatskim zamislima samo dvije solucije: pripadnost Trsta, tj. STT-a ili Italiji ili Jugoslaviji. Pobornici tršćanske samostalnosti i nadalje ističu svoju opredijeljenost za Ugovor o miru i uspostavu STT-a. Na tim su stajalištima i kominformovski komunisti, tj. većina talijanskih komunista, koji sada odbacuju priključenje STT-a Titovoj Jugoslaviji. Slovenske i hrvatske nacionalne stranke imaju drugi izbor. One moraju odlučiti između podrške demokratskom sustavu talijanske države ili komunističkom bloku. Bilo je jasno da bi bilo kakvo njihovo odlučivanje išlo u prilog priključenja Italiji. Valja ukazati i na stav De Castra koji je kao politički savjetnik talijanske vlade u Trstu predlagao jedno trilateralno povjerenstvo neutralnih država, koje bi trebalo razmotriti rješenje "tršćanskog pitanja" u smislu njegove pravedne podjele temeljem etničkog kriterija. No, kao što je istaknuto, plebiscit nije dolazio u obzir za jugoslavensku stranu, zbog ranije navedenih razloga, ali ni za talijansku, jer se Pella pribojavao utjecaja sličnih povijesnih iskustava.

U takvim je okolnostima Pellina politika išla k novoj kulminaciji međunarodno-političke krize, te se činilo potrebnim pokrenuti nove diplomatske inicijative.

6.2. Američko-britanska izjava od 8. listopada 1953. – nova inicijativa za rješenje krize

Uočavajući sve poteškoće u novonastalim okolnostima, diplomacija SAD-a već od 14. rujna 1953. kreće u novu diplomatsku inicijativu. To je bilateralna inicijativa s Londonom na temelju stavova SAD-a i Velike Britanije, koji su usuglašavani već krajem 1952. godine, a prema kojima će dvije vlade obavijestiti jugoslavensku i talijansku vladu o namjeri njihova povlačenja iz Zone A, u kojoj će upravu u potpunosti prepustiti Italiji. Dvije vlade su se složile kako će to rješenje biti konačno. One se neće suprotstavljati kasnijim mogućim inicijativama o proširenju talijanskog suvereniteta na Zonu A ili jugoslavenskog na Zonu B, uz uvjet da Italija jamči slobodu luke, a obje strane dadu jamstva i utvrde mehanizme zaštite prava nacionalnih manjina. Iako su postojale određene razlike među autorima Izjave, a francuski ministar vanjski poslova Georges Bidault je kasnije iskazivao svoje nezadovoljstvo zbog zaobilaženja Francuske u pokretanju te inicijative, 8. listopada 1953. američki i britanski veleposlanik u Rimu uručili su premijeru Pelli Bilateralnu američko-englesku izjavu.⁴⁵ Ona je, uz osnovna stajališta, sadržavala i tajni aneks. Sve je učinjeno bez znanja jugoslavenske strane.

Glavni dio Bilateralne izjave ističe odluku vlada SAD-a i Velike Britanije o okončanju njihove vojne okupacije u Zoni A, te u skladu s tim o povlačenju svojih vojnih jedinica s područja Zone A. Nadležnost vojne okupacijske uprave, što ju je sustav Beogradsko-devinskih sporazuma iz lipnja 1945., te kasnije Instrument o privremenom upravljanju za Slobodni Teritorij Trsta Ugovora o miru s Italijom, iz 1947., povjerio vladama SAD-a i Velike Britanije, prenosi se na talijansku vladu. Zaključno se navodi: "Povlačenje savezničkih snaga i njihovo prebacivanje s okupiranog područja izvršit će se u najskorijem vremenu, što će biti objavljeno na prihvatljiv način". Tajni aneks ovoj Izjavi ističe pravnu narav ovog stanja. Iako Izjava naglašava ustanovljenje tek novog faktičnog stanja statusa Zone A, određujući de facto rješenje, vlade SAD i Velike Britanije u povjerenju priopćuju talijanskoj strani kako one tu novu stvarnost smatraju konačnim rješenjem, te će u sljedećim diplomatskim akcijama inzistirati na međunarodnopravnom učinku njihove odluke, što zapravo znači impliciranje konačnog rješenja pravnog statusa Zone A. U Izjavi se navodi kako će britanska i američka vlada nastaviti s daljnjim diplomatskim pregovorima, suprotstavljajući se eventualnoj jugoslavenskoj vojnoj intervenciji u Zoni A, ali ne i mogućnosti jugoslavenske aneksije Zone B.

Međunarodnopravna priroda ove Izjave identična je onoj Tripartitne deklaracije i Prvog londonskog memoranduma. Riječ je o notifikacijama koje ističu stavove i najavljuju postupke vlada SAD-a i Velike Britanije suprotne načelima Ugovora o miru s Italijom iz 1947., kao i nekim bilateralnim odnosno multilateralnim ugovorima koji su mu prethodili (Beogradski sporazum i dr.).

⁴⁵ DUROSELLE, J., B., *Le Conflit de Trieste 1943. – 1954.*, Bruxelles, 1966., str. 388.

Ugovor o miru s Italijom i njegovi prilozi, u ni jednom rješenju ne predviđaju mogućnost jednostranog odstupanja neke od stranaka, ili višestranu akciju nekoliko stranaka na štetu jedne od stranaka ili neke treće države.

Jugoslavenska diplomacija načelno nije bila protiv revizije Ugovora o miru s Italijom. Ona je već iskazivala svoju priličnu rezerviranost prema Ugovoru u vrijeme njegova donošenja, a kao što je rečeno, u početku 1953. ona ga smatra neprimjenjivim i pogodnim za izmjene. No, prilično je oštro istupila u okolnostima nelegalnih i jednostranih izjava s intencijom kršenja Ugovora o miru, u više navrata danih od zapadnih zemalja.⁴⁶ Jugoslavenska je politika izuzetno oštro reagirala na stavove u Izjavi. Demonstracije su održane gotovo u svim većim jugoslavenskim gradovima, uručeni su oštri diplomatski prosvjedi britanskoj i američkoj vladi, a Jugoslavenska je armija stavljena u viši stupanj pripravnosti te pregrupirana prema Zoni B. Tito i ostali visoki dužnosnici oštro su istupali protiv britanske i američke politike, zahvaljujući na njihovoj gospodarskoj pomoći i podršci, ali naglašavajući kako oni ne mogu za tu pomoć prodavati svoju zemlju i njezine interese. U svojim je govorima Tito predlagao nova rješenja. Tako bi Zona B i dio Zone A sa slovenskom većinom postao posebna federalna jedinica u jugoslavenskoj državi, dok bi Trst pod talijanskim suverenitetom također morao imati poseban položaj. 11. listopada 1953., obilježavajući Dan makedonskog ustanka, Tito je u Skopju istakao da ako samo jedan talijanski vojnik uđe u Zonu A, sličan će odgovor biti dan i s jugoslavenske strane.

Pored negodovanja Francuske, koja je bila privremeno izvan ovih diplomatskih rasprava (iako će Italija inzistirati na njezinom aktivnom participiranju u krizi), u prigodi Bilateralne izjave istupio je i SSSR, što nije bio slučaj u svezi s Tripartitnom deklaracijom. Dana 12. listopada SSSR je u svojoj diplomatskoj noti ukazao V. Britaniji i SAD-u kako su Izjavom prekršene odredbe Ugovora o miru s Italijom. Nota sadrži i poznati stav sovjetske diplomacije prema kojemu je podjela STT-a suprotna Ugovoru i znači veliki izazov za očuvanje sigurnosti i teritorijalnog integriteta STT-a.⁴⁷

Talijanska je strana, međutim, pozitivno reagirala na ovu Izjavu. Pella je već dan kasnije istupio u Parlamentu s tezom kako zapadne zemlje s Bilateralnom izjavom ne odstupaju od načela Tripartitne deklaracije. Talijanska je javnost, napose desni politički krugovi, trijumfalistički dočekala Izjavu, naglašavajući kako su sada stvoreni potpuno novi uvjeti. Postignuta je faktička ravnopravnost u pregovaračkim pozicijama Italije i Jugoslavije te je ostvaren temelj de facto proširenja talijanskog suvereniteta na Zonu A.⁴⁸ I dok su desne političke stranke smatrale kako treba prihvatiti Izjavu, jer će rješenja iz Izjave biti temelj kasnijih zahtjeva za ostvarenjem talijanskih interesa u Zoni B, neki krugovi talijanske

⁴⁶ Vidi npr. više napisa u: Pregled – časopis za društvena pitanja, br. 1, januar, 1953., Sarajevo, 1953.

⁴⁷ Ovu diplomatsku notu objavio je The New York Times, od 13. listopada 1953., vidi NOVAK, B., op. cit., str. 433.

⁴⁸ Navode iz Pellinog obraćanja Parlamentu i iz napisa u Corriere della sera donosi Novak, B., op. cit., str. 429.

političke scene (demokršćani, liberali, republikanci) mišljenja su kako treba ipak s rezervom prihvatiti Izjavu, jer ona zapravo znači opasnost od odustajanja od stavova iznesenih u Tripartitnoj deklaraciji. Na toj su crti bile i neke značajnije političke snage u Trstu (npr. De Castro).

U takvim okolnostima postojala je velika opasnost od vojnog sukoba Italije i Jugoslavije, što bi u hladnoratovskim okolnostima i svim vrlo složenim okolnostima tadašnjeg trenutka svjetske politike (Korejski rat, npr.) bio golem izazov svjetskom miru i stabilnosti.

Iako se u prvo vrijeme nakon Bilateralne izjave činilo da Trst prilično mirno i bez ekscesa prima novi prijedlog za rješavanje krize, zonski zapovjednik, general Winterton ipak je upozoravao građane na očuvanje mira i ponašanje u skladu s demokratskim i civilizacijskim standardima. On se očito pribojavao nemira i sukoba. Očekivalo bi se da oni budu izazvani od Slovenaca ili jugoslavenskih krugova, a ne od pripadnika talijanskih ekstremista. Sve je započelo međusobnim optužbama dviju strana. Talijani su optuživali jugoslavensku stranu da priprema napad na grad, dok su slovenski krugovi isticali kako su u grad već ubačene snage regularne talijanske vojske u civilu, s ciljem “pripreme terena” za provedbu Bilateralne izjave. Nezadovoljstvo Izjavom i talijanskim aspiracijama prema Trstu iskazuju poglavito kominformovski komunisti te pobornici nezavisnosti STT-a u smislu Ugovora o miru (Nezavisna fronta i Tršćanski blok). S druge strane, slovenski demokratski krugovi i protitovski komunisti osnivaju tzv. Odbor za STT, te već 13. listopada organiziraju demonstracije u gradu. Protalijanski političari u Trstu, zajedno i s ekstremističkim krugovima okupljeni su u već spomenutom Odboru za obranu talijanstva u Trstu i Istri, kojeg vodi sam tršćanski gradonačelnik Bartoli. Izravni sukobi izbili su na samom početku studenoga 1953. Prigoda za prvi miting i sukob sa savezničkom policijom bio je 3. studeni, blagdan Sv. Giusta, nebeskog zaštitnika grada. Tu je činjenicu zlorabila talijanska strana organiziravši mitinge i sukobe, zlorabivši svečane procesije u čast Zaštitnika, za svoje uske nacionalističke interese. Crkvene vlasti se nisu najbolje snašle u navedenim okolnostima. Sljedeći dan, 4. studenoga, Odbor za očuvanje talijanstva u Trstu i Istri organizirao je obilježavanje 35. obljetnice početka talijanske okupacije (“oslobođenja”) grada i kraja Prvoga svjetskog rata. Tog je dana organiziran posjet grobljima i memorijalnim središtima talijanske vojske iz Prvoga svjetskog rata u Redipuglii što je iskorišteno za susret s ekstremističkim talijanskim skupinama. Odmah nakon povratka s tih manifestacija uslijedile su demonstracije u gradu, provokacije i jaki sukobi s britanskom policijom. Demonstracije su nastavljene i 5. studenog, dok je za 6. studeni najavljen dvadesetčetverosatni štrajk te su stvoreni uvjeti za nove sukobe. Taj 6. studeni ostaje obilježen kao jedan od najkrvavijih datuma u povijesti grada. Sukobi s britanskom policijom doživjeli su klimaks. Demonstranti su u više navrata bacali ručne granate na policiju, te je policija morala intervenirati i odgovoriti uporabom vatre. Tek je u kasnu večer, nakon što se na obje strane već brojalo mrtve i ranjene, američka vojska zaposjela je sve zgrade u gradu i ipak uspostavila mir.

Bilo je i međusobnih sukoba tršćanskih stanovnika. Ponavljane su neke ružne scene koje su talijanski ekstremisti u Trstu već režirali ranih dvadesetih godina. Stalne su provokacije bile izazivane talijanskim nacionalnim zastavama, koje su talijanski ekstremisti nastojali izvjesiti po gradu. No, za razliku od dvadesetih godina, saveznička je vojna uprava i policija s intencijom odlučnosti i učinkovitosti pokušavala očuvati mir u gradu, obranivši osnovne principe režima temeljenog na svojem mandatu te štiteći građane, zgrade i dostojanstvo ovog srednjoeuropskog civiliziranog grada. Iako su uslijedile različite ocjene ovih zbivanja, tršćanski su sukobi imali važnog utjecaja na odlučnost o potrebi daljnjeg diplomatskog rješavanja talijansko-jugoslavenskog spora.

Sva su ta zaoštavanja krize dovela do odlučnog stava kako treba otpočeti s izravnim i odlučnim pregovorima s ciljem konačnog rješavanja "tršćanskog pitanja." Činilo se kako su obje strane iskazivale veću spremnost za konačno rješavanje problema, jer su obje strane iskazivale odlučniju želju za kompromisom. Talijanska je strana bila u diplomatski nepovoljnijem položaju nakon svih sukoba i tek djelomično uspjelih Pellinih manevara, a činilo se da i vrijeme ne ide na ruku talijanskim interesima. S druge strane Jugoslavija je već polako počela odustajati od Trsta, učvršćujući svoje pozicije u Zoni B i pokušavajući realizirati neke svoje druge interese vezane za Zonu A.

Nakon odbacivanja francuskog prijedloga o peterostranoj konferenciji⁴⁹, prišlo se jednom novom postupku. Za sjedište tih, kasnije će se pokazati, uspjelih pregovora, određen je London, a posrednik je bila združena anglo-američka diplomacija. U opisu tih pregovora, koji otpočinju u siječnju 1954., moguće je izdvojiti tri razdoblja: najprije su vođeni anglo-američko-jugoslavenski pregovori, pa anglo-američko-talijanski, da bi se tek u konačnici prišlo izravnom talijansko-jugoslavenskom pregovaranju, s posredovanjem anglo-američke diplomacije.

6.3. Anglo-američko-jugoslavenski pregovori (2. veljače – 31. svibnja 1954.)

Krajem godine 1953. SSSR pokušava još jednom pred Vijećem sigurnosti izboriti imenovanje guvernera STT-a te otpočeti nove procese uspostave režima što ga je predvidio Ugovor o miru s Italijom. Ponovno se spominjalo ime švicarskog generala Hermana Flückitera kao mogućeg obnašatelja dužnosti guvernera što bi prema Instrumentu o privremenom upravljanju Ugovora o miru značio početak zaživljavanja STT-a. No takav je stav već odavno bio prevladan

⁴⁹ Italija je svoje sudjelovanje na toj konferenciji uvjetovala dvama uvjetima. Prvo, to je trebala biti pentagonalna konferencija, sa sudjelovanjem Francuske. Drugo, bilateralna izjava nije smjela stupiti na snagu sve dok se ne uklone uvjeti koji bi kočili njezinu provedbu, odnosno jamčili osnovne postavke i Tripartitne deklaracije. Pella je u razgovoru s francuskim ministrom vanjskih poslova Bidaultom bio obaviješten da V. Britanija i SAD razmatraju modalitete moratorija na osmolistopadske odluke (Bilateralna izjava), načelno prihvaćajući jugoslavenske primjedbe. To je dodatno kompliciralo talijanske pozicije. Stoga je Italija uvjetovala svoje sudjelovanje na konferenciji samo punom provedbom odredbi Bilateralne izjave.

od strane gotovo svih drugih velikih sila, te je u novim izuzetno radikaliziranim hladnoratovskim odnosima on bio zapravo nerealan. Unatoč protivljenju sovjetskog predstavnika u Vijeću sigurnosti, Andreja Vysinskog, Vijeće sigurnosti je 20. listopada 1953. odgodilo daljnji tijek rasprave za 2. studeni, da bi se daljnje odgađanje protegnulo do početka izravnih bilateralnih pregovora. Time je Vijeće sigurnosti zapravo podržalo koncept američke i britanske diplomacije o novim diplomatskim pregovorima, koje je dobilo i pristanak talijanske vlade.

Nakon što je, s dosta diplomatskog napora, usvojen koncept triju faza pregovora, imenovani su i pregovarači. Administraciju američkog predsjednika Eisenhowera predstavljao je visokopozicionirani dužnosnik u američkom Veleposlanstvu u Beču Llewellyn E. Thompson. Veleposlanik Holms, autor jednog od prijedloga u tom razdoblju, nije bio prihvatljiv. Britansku je diplomaciju predstavljao Geoffrey W. Harrison, asistent podtajnik u britanskom Ministarstvu vanjskih polova. Jugoslavensko je izaslanstvo predvodio Vladimir Velebit, iskusni Titov diplomat, koji je i sam bio rodbinski vezan s tršćanskim područjem.⁵⁰

Talijansko-jugoslavenski pregovori vođeni su od 2. veljače do 31. svibnja 1954. u Londonu. Govoreći o ovim pregovorima Velebit naglašava kako je u naznačenim složenim okolnostima tajna diplomacija bila najrealnije i najprihvatljivije rješenje s obzirom na golem pritisak javnoga mnijenja, medija i aktera unutarnjepolitičke scene u objema državama koji je mogao bitno otežati i dovesti u pitanje kompromis koji je valjalo postići. Posebno je naznačio bitnu ulogu britanskog i američkog posredništva, koje je bilo ključno za izgled pregovora.⁵¹

Velebit je najprije počeo s maksimalističkim zahtjevima, temeljeći ih na iscrpnoj povijesnoj argumentaciji. No, Thompson i Harrison su istaknuli kako je potrebno razmatrati prijedloge prihvatljive objema stranama.⁵² U razmatranje za čitavoga trajanja pregovora uzeto je nekoliko prijedloga. Prvi, manje izvjestan, predviđao je soluciju po kojoj bi Italija dobila Koper, Izolu i Piran, no bez teritorijalne povezanosti s Italijom. To bi trebale biti talijanske enklave na jugoslavenskom teritoriju. S druge strane, Jugoslavija bi dobila dio tršćanskog zaleđa u Zoni A (većinske slovenske općine u zaleđu Trsta San Dorlingo, Sgonico i Monrupino) te izlaz na Jadransko more južno od Trsta, uključujući

⁵⁰ Opisujući diplomatske aktere ovih pregovora De Castro ističe kako je Velebit bio vrlo značajan pregovarač, jer je odlično poznao svako mjesto tršćanskog područja. Baka mu je bila rodnom iz Trsta. Za razliku od njega, britanski i američki pregovarači nisu se baš najbolje snalazili. Tako, De Castro kao kuriozitet ističe kako je Thompson mislio da je Koper malo ribarsko mjesto. De Castro inače stavove jugoslavenske diplomacije cijeni vrlo tvrdim i beskompromisnim. DE CASTRO, op. cit., str. 679, 680.

⁵¹ ŠUVAR, M. (razgovore vodila i knjigu priredila), Vladimir Velebit – svjedok historije, Razlog, Zagreb, 2001., str. 365.

⁵² Velebit navodi: "Oni (Thompson i Harrison op. B.V.) su bili uporni u tome da me natjeraju na maksimalno popuštanje, a ja sam pak uporno branio naše pozicije. Najzad su moji sugovornici zaključili da smo se približili točkama sporazuma koje bi mogle biti prihvatljive i za Talijane. Mislili su, evo, od Jugoslavije smo dobili takve koncesije da bi bilo normalno, a i pravedno, da to i Talijani prihvate. I prešli su na razgovore s Talijanima..." loc. cit.

Zaule, Servol i Muggiu. Bilo bi to rješenje na temelju međusobnih koncesija u objema zonama.⁵³ U tom je kontekstu moguće razmatrati i prijedlog američke administracije jugoslavenskoj strani poznat kao “package deal”. Taj je prijedlog sličio već postojećim prijedlozima iz 1953. godine. Prema ovom bi se prijedlogu međunarodni ugovor temeljio na tri glavna načela: 1. Podjela teritorija STT-a između Jugoslavije i Italije, prema kojemu bi talijanska strana dobila priobalje u Zoni B do Pirana, dok bi se zaleđe u Zoni A sa većinskim slovenskim pučanstvom trebalo prepustiti Jugoslaviji; 2. Jugoslavija bi dobila u međunarodnu koncesiju na 99 godina dio tršćanske luke sa pripadajućom željezničkom prugom, koja bi povezivala taj dio luke sa Slovenijom i 3. U budućem ustavnopravnom sustavu organizacije Jugoslavije i Italije bivše bi zone dobile status autonomnih pokrajina ili provincija, s naglašenim sustavom zaštite nacionalnih manjina. No, u samom početku pregovora, a u svezi s takvim prijedlozima, prema navodima De Castra, Italija je 6. veljače engleskoj ambasadi uputila tzv. Tehničku promemoriju o tršćanskoj luci. U njoj ističe neprihvatljivost ustupanja Jugoslaviji prostora od Servola do Zaula, s obzirom da tada tršćanska luka više ne bi imala mogućnosti djelovanja u svojem punom opsegu. Ta promemorija poslana je u vrijeme talijanske krize vlade (o čemu u nastavku rada), pa De Casto ne shvaća tko je njezin inicijator. Drugi, izgledniji i realniji prijedlog bio je temeljen tek na manjim izmjenama Morganove crte. Crta razgraničenja trebala bi se pomaknuti od Debelog rtiča prema Punta Sotile u korist Jugoslavije. Italija bi za uzvrat dobila manji trokut u unutrašnjosti, na prostoru Zone B uz granicu dviju zona.

Pored ovih prijedloga, rasprava se vodila i o pravnim pitanjima, kao i o samoj pravnoj prirodi sporazuma kojem se težilo. Jugoslavija je inzistirala na konačnom rješenju krize i klasičnom modelu međunarodnog ugovora, dok je anglo-američka diplomacija, napose britanska, inzistirala na sporazumu o de facto stanju kojega će štiti međunarodno pravo. Ti su prijedlozi nastojali izbjeći izraz “suverenost”. Dok je američka strana zastupala nešto odlučniji i, čini se, realniji prijedlog, uvidjevši kako Jugoslavija mora dobiti neku kompenzaciju za ustupljeni dio Zone B, Engleska se zalagala za model faktičnog rješenja, zapravo preciznije kazano, za postizavanje kompromisa koji će postaviti tek temeljni pravni okvir u kojemu će dvije strane imati određen prostor za daljnje diplomatske i pravne manevre. Iz tih su diplomatskih premisa i naznačena stajališta o pravnoj prirodi budućega ugovora. I kasnije kada će se već utvrditi modaliteti budućega razgraničenja (travanj 1954.), talijanska strana izjavljuje kako je bitno da se ne sklopi ugovor o cesiji državnog područja i prijenosu suverenosti. Palača Chigi je prema pisanju De Leonardisa izjavljivala kako je “nužno ostaviti određeni pravni izgovor kako bi Italija i nakon postignuća dogovora s Jugoslavijom mogla imati pravnu osnovu da zauvijek

⁵³ Ovu tezu potvrđuje i ugledni tršćanski novinar Ugo Stile, prema navodima Tavianija. O tome: CATTARUZZA, M., *Italia e il confine orientale*, Il Mulino, str. 283-326, Roma, 2006.

štiti Talijane i promiče talijanstvo u Zoni B.”⁵⁴ Zapadni su saveznici trebali što ekstenzivnije postaviti klauzule Memoranduma kako bi se one mogle fleksibilnije tumačiti. Važno je ovdje napomenuti kako je baš Memorandum o suglasnosti o STT-u (od 5. listopada 1954.), koji će biti usuglašen kao rezultat ovih pregovora, često osporavala talijanska doktrina, koja ga nije tretirala kao klasičan, formalan vid međunarodnog ugovora, već mu je priznavala karakter kompromisa o faktičnom stanju. S druge strane jugoslavenski će pravni pisci zastupati tezu o Memorandumu o suglasnosti kao potpuno ravnopravnom međunarodnom ugovoru, naglašavajući kako nije odlučna činjenica što Memorandum ne operira pojmom “suverenost”. Jugoslavenska doktrina je i u stilizaciji “civilna uprava”, koju će Jugoslavija i Italija proširiti u dotične zone, uočavala potpuno jednak sadržaj kojim se u međunarodnom pravu definira institut suverenosti.⁵⁵

Velebit je u pregovorima isticao i još neke zahtjeve. Recentna talijanska historiografija vrlo je kritična prema “tvrdim stavovima Velebita”. Marina Cattaruzza, pozivajući se na Raula Pupa navodi ove Velebitove posebne zahtjeve⁵⁶:

1. Formiranje autonomije grada Trsta i stvaranje posebnog režima za status tršćanske luke;
2. naknada štete jugoslavenskim državljanima i organizacijama, prouzročene legislativom fašističkog režima;
3. regulacija pravnog položaja nacionalnih manjina;
4. financijski zahtjevi prema talijanskoj vladi s ciljem izgradnje prometnica i drugih komunikacija prekinutih zbog uspostave novog graničnog režima;
5. posebna izjava zapadnih saveznica o nepriznavanju bilo kakvih talijanskih teritorijalnih zahtjeva.

Zanimljivo je kako će ovi zahtjevi u različitim modalitetima biti implementirani u Memorandum o suglasnosti o STT-u, iz 1954. godine.

Dosta je zahtjevno bilo pitanje, koje smo već ranije naveli u razmatranju glavnih prijedloga o kojima se raspravljalo vezano za izlazak Slovenije na more. Kako je ranije naglašeno, u prijedlogu koji smo razmatrali kao prvi, Jugoslavija (Slovenija) je trebala dobiti izlaz na Jadransko more u području uvale Zauli. Tijekom veljače rasprava je vođena o lokalitetu izlaska Jugoslavije (Slovenije) na Jadransko more (spominje se Muggia, ili pojas sjeverno od Kopra), te su se

⁵⁴ DE LEONARDIS, op. cit., str. 433.

⁵⁵ O pravnoj prirodi Memoranduma o suglasnosti o SST-u vidi više: VUKAS, B., ml., Osimski sporazumi i hrvatsko-talijanski odnosi – pravnopovijesni pogled, Biblioteka zavoda za kaznene znanosti Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 2007., str. 20 – 27.

⁵⁶ CATTARUZZA, M., op. cit. Značajno je nadodati kako uz Cattaruzza, De Castro (u vrlo ironičnom tonu!) te De Leonardis u svojim ranijim radovima, ističe kako je Velebit bio izuzetno tvrd pregovarač. Pregovori su bili vrlo dinamični s puno prijedloga, protuprijedloga i najrazličitijih modaliteta navedenih rješenja. Tako, primjerice, 18. veljače 1954. u nemogućnosti daljnje odlučivanja Harrison i Thompson razmatraju opciju obraćanja izravno Titu, a spominje se i ranije uključivanje talijanske strane, ranije nego što je to predviđao prvotni raspored pregovora. Iscrpno o pregovorima vidi: DE LEONARDIS, op. cit., str. 415 i dalje.

razmatrale i mogućnosti kako financirati i izgraditi novu slovensku luku, te na koji ju način u optimalnom prometnom smislu povezati sa slovenskim zaleđem. U kontekstu ograničenosti ovog rada nije moguće dublje ulaziti u sve sadržaje i detalje pregovora. Cilj autora usmjeren je tek naglašavanju glavnih pravaca prijepora pregovaračkih strana, njihovih polaznih pozicija i argumenata i prikaza konačno usvojenih rješenja.

U vremenu samog početka jugoslavensko-anglo-američke konferencije u Londonu, u Italiji dolazi do značajnijih unutarpolitičkih promjena. One su bile logične s obzirom na ukupne nestabilne unutarpolitičke odnose, koje smo ranije objašnjavali, a koji su uzrokovani izborima 1953. godine. No, za rješenje tršćanskog pitanja, ove će promjene imati veliko značenje. Dana 5. siječnja 1954. premijer Pella podnosi ostavku. Kako njegov predloženi nasljednik Amintore Fanfani nije uspio dobiti podršku Parlamenta, izabran je novi kandidat. Bio je to nešto umjereniji demokršćanski kandidat Mario Scelba, koji je uspio ostvariti potporu tradicionalnih demokršćanskih saveznika u oba doma Parlamenta: republikanaca, liberala i socijalista. Nakon što je početkom ožujka Scelba dobio podršku, on predstavlja novu vladu, a ministar vanjskih poslova postaje Atilio Picconi. Bio je to prvi ministar nakon grofa Sforze, od čijeg je odlaska 1951. prema nekim talijanskim običajima premijer obnašao i dužnost ministra vanjskih poslova. Za razliku od De Gasperija, uvjerenog i opsjednutog pobornika Tripartitne deklaracije i nekim vidom opreznijeg unilateralizma, te militaristički orijentiranog Pelle, Scelba je u svojem nastupnom govoru u Parlamentu obznanio nova polazišta i vizije svoje vanjske politike prema Trstu. Ona su, po Novaku, bila znatno modernija, jer su težila kompromisu o tom problemu, a rješavanje tršćanskog problema povezivala su s budućim stabilnim, prijateljskim i dobrosusjedskim odnosima Jugoslavije i Italije. To je bio značajan trenutak, koji će, osim povremenih incidenata, označiti prekretnicu talijanske politike prema Trstu i ukupnim bilateralnim odnosima. No promjene u stajalištima talijanske diplomacije značit će odlazak Diega De Castra s dužnosti posebnog vladinog savjetnika u Trstu te odlazak još nekih radikalnijih političara s talijanske političke scene. Pragmatizam u talijanskoj politici dobio je novi zamah.

Značajno je naglasiti kako tršćansko pitanje nije bilo ključnim razlogom pada talijanske vlade. No da je Bilateralna izjava od 8. listopada 1953. zaživjela, i da je postignut neki stvarni napredak u rješavanju tog pitanja, zasigurno bi Pellina sudbina bila drukčija. Možemo se složiti sa zaključkom De Leonardisa kako je novoj vladi bio potreban barem jedan brz, za nju povoljan pomak prema rješavanju tršćanskog pitanja. Stoga je i razumljiv prije naveden Novakov zaključak kako je nova, nešto umjerenija vlada Maria Scelbe, pokazivala novi stav, kako prema konačnom rješavanju tršćanskog pitanja, tako i prema stabilizaciji ukupnih jugoslavensko-talijanskih odnosa.⁵⁷

⁵⁷ DE LEONARDIS, M., op. cit., str. 393 i tamo navedeni arhivski i novinski izvori. O uzrocima pada talijanske vlade De Leonardis nudi tri moguća razloga. Prvi je ustavnopravne prirode i odnosi

Harrison i Thompson uručili su talijanskoj vladi kompromisni jugoslavensko-anglo-američki prijedlog koji je, prema Novakovoj sintezi, imao ove osnovne točke:

1. Vojna uprava u zonama zamjenjuje se građanskom upravom Jugoslavije, tj. Italije;
2. Predviđena je minimalna korekcija razgraničenja zona;
3. Jamči se status slobodne luke Trsta;
4. Predviđene su uzajamne garancije za zaštitu nacionalnih manjina;
5. Niti jedna osoba neće se smatrati odgovornom u procesima uspostave STT-a;
6. Donijet će se posebna rezolucija, koja će postaviti temelje rješavanja postojećih financijskih pitanja između dvije države;
7. Popravlja se ukupno ozračje međusobnih odnosa između dviju država, te se prihvaćaju mjere koje će značiti temelj međusobnih odnosa na principima prijateljstva i suradnje.⁵⁸

Veleposlanik Brosio priopćio je ove zaključke svojoj vladi. Iščekivao se talijanski odgovor, no nije sve upućivalo na njegovo brzo kompromisno rješavanje.

6.4. Talijansko-anglo-američki pregovori – 5. listopada 1954.

Nakon razmatranja talijanske vlade anglo-američko-jugoslavenskog prijedloga, 12. srpnja Brosio je priopćio Thompsonu i Harrisonu načelna stajališta Scelbinog kabineta. Nakon sklapanja Ugovora o miru – držala je talijanska vlada – kada je Italiji obećan veći dio prostora Julijske krajine od čitavog STT-a, državna je granica 1947. godine određena na štetu talijanskih interesa. Tripartitnom deklaracijom obećan je Italiji barem cijeli STT, da bi Prvim londonskim memorandumom i Bilateralnom izjavom to obećanje bilo limitirano na Zonu A, i to tek de facto u smislu međunarodnopravne okupacije. Nacrt završnog dogovora nikako nije bio prihvatljiv talijanskoj strani, obrazlagao je Manilio Brosio. Čak je dodano kako Italija zbog svega može ugroziti svoj status demokratske države i punopravnu konstruktivnu ulogu u nastajućim europskim integracijama i tada vrlo važnom NATO savezu.

No, talijanska je vlada bila svjesna i ukupnih međunarodnih okolnosti, navlastito američkih nacionalnih interesa u Europi i tadašnjeg hladnoratovskog stanja. Italija je u okolnostima jačanja jugoslavenske države na međunarodnom

se na kršenja ustavne procedure imenovanja ministara s obzirom na nadležnosti predsjednika republike (Einaudija). Drugi je razlog unutarpolitički, i vezan je za krizu talijanske kršćanske demokracije otpočetu već lokalnim izborima 1952., a nastavljene parlamentarnima 1953. Treći je razlog tršćansko pitanje, iako je zapravo taj razlog uporabljen od političkih protivnika, kako bi neuspjeh Peline politike ubrzao njegov odlazak s premijerskog mjesta. No, taj stav Pellinih neistomišljenika valja sagledavati kratkoročno-unutarpolitički, jer tršćanska kriza, rekli smo, nikako nije bilo ključnim razlogom za Pelling pad.

⁵⁸ NOVAK, B., op. cit., str. 453, 454.

planu pod svaku cijenu morala čuvati svoju poziciju u zapadnom europskom krilu. Unutarnja politička nestabilnost (jaka komunistička oporba) i nerješavanje tršćanskog pitanja, mogli su dodatno ugroziti talijansku poziciju u kontekstu talijansko-američkih i talijansko-britanskih odnosa. Stoga su, ne samo u ovom razdoblju, talijanski diplomati pod svojevrsnim pritiskom američke i britanske diplomacije (Sir Ashley, Eden ističe kako će učiniti sve kako bi pomogao Scelbi i dr.). Za talijansku je stranu bilo pogubno u tom trenutku riskirati sve te delikatne odnose zbog ove, već predugo postojeće, krize. U tom kontekstu počinje se ozbiljno razmatrati ideja o ponovnom približavanju talijansko-jugoslavenskih stavova ("riavvicimento italo-jugoslavo"), čime se željelo brzo i učinkovito riješiti tršćansko pitanje. Talijanska je uloga bila bitna i u vojno-političkom integriranju, s obzirom na sigurnosne aspekte jugoistoka Europe. Balkanski savez nije bio učinkovito jamstvo. Zato Italija nije smjela sebi dopustiti rizik izlaska iz zapadnih, demokratskih interesa, uključujući i njihovu obranu, samo zbog pitanja njihove istočne granice. Zapad je sada morao biti posebno oprezan prema Jugoslaviji. Njezino novo zbližavanje sa SSSR-om u poslijestalinovskom vremenu te možebitne napetosti u odnosima SSSR-Jugoslavije, koje tomu prethode, mogle su rezultirati i sukobom SSSR-a i njegovih satelita s Jugoslavijom i zapadnim silama. Američka i britanska diplomacija zbog toga vrše sve jači pritisak, te je Italija sada u gotovo bezizlaznoj situaciji.

Stoga se i među vodećim talijanskim dužnosnicima počinju primjećivati razlike u stavovima o tršćanskoj krizi. Massimo De Leonardis tako primjećuje kako su politički prvaci talijanske države još uvijek protivnici jugoslavensko-anglo-američkog nacrt (Selba i Picconi, ali i predsjednik države Einaudi), dok su prvaci talijanske diplomacije, bolje procjenjujući opće prilike i međustranačke konstelacije, oprezniji, te nisu za potpuno odbacivanje tog nacrt. Ovdje poglavito valja izdvojiti stavove Brosija, talijanskog veleposlanika u SAD-u, Tarchianija, glavnog tajnika Ministarstva vanjskih poslova, grofa Zoppija i dr. Svi ovi visoki talijanski diplomati i aktivni sudionici u krizi već duže vrijeme uvjereni su u mogućnost velikog gubitka za talijanske interese. Američki interesi superiorni su u odnosu na njezino odlučivanje između Italije i Balkana, te Italija nikako ne smije radikalizirati te odnose (Brosio). Tarchiani podvlači kako ništa ne smije ugroziti američko-talijanske odnose. Grof Zoppi ističe kako je jedino moguće rješenje podijeliti STT prema sadašnjoj crti razgraničenja, uz neke uvjete, te definirati provizorno stanje, koje će kasnije biti prihvaćeno kao trajno. Grof Zoppi je te postavke pokušao prezentirati i afirmirati i kod predsjednika države Einaudija te drugih važnih osoba u političko-diplomatskim krugovima.

Postavljalo se i pitanje uključivanja Francuske u daljnje pregovore. Iako je Italija bila sklona toj ideji jer je francuska diplomacija obično podržavala talijanske interese (Tripartitna deklaracija), SAD i Velika Britanija nisu bile sklone svoje interese i poglede dijeliti s, tada prilično nedosljednom, Francuskom, koja nije bila siguran partner u europskim i transatlantskim asocijacijskim procesima. Italija je držala kako Francuska kao velika sila ne smije biti isključena iz daljnjih pregovora, ali baš zbog francuske nepredvidljivosti i nekih

negativnih iskustava, ona je ipak zaobidena u nastavku pregovora. Francuska je, dakako, baš kao i u nekim prethodnih prilikama, iskazivala nezadovoljstvo takvim tretmanom.

Jedan od značajnih čimbenika u svim ovim događanjima svakako je i problem Balkanskog saveza, koji je baš u vremenima krize, 1953. i početkom 1954. godine, trebao značiti pojačanu suradnju između Jugoslavije, Turske i Grčke.⁵⁹ Već je napomenuto negativističko talijansko gledanje na taj oblik geostrateškog iskorištavanja jugoslavenske pozicije koja je razbijala monolitnost sovjetskog socijalističkog bloka. S jedne strane bilo je važno Jugoslaviju barem nekako smjestiti u transatlantske integracije, udaljivši je od sovjetsko-varšavskog sustava, dok je s druge strane trebalo voditi računa i o talijanskim interesima neprihvatanja i tog saveza. Zato je približavanje Tita Turskoj i Grčkoj te Prvi Ankarski ugovor, koji najavljuje i vojnu komponentu suradnje, bio neprihvatljiv za Italiju. U posjetu Ateni Tito je prihvatio usporavanje procesa etabliranja Balkanskog saveza, a kada je turski premijer Mendères posjetio Washington, dogovoreno je kako će Balkanski savez ipak biti sekundarno pitanje u odnosu na tršćansku krizu. I državni tajnik Foster Dulls na tome je inzistirao. Kako je početkom lipnja 1954. godine ponovno oživljena ideja učvršćivanja Balkanskog saveza (u kolovozu će slijediti uspješan sastanak na Bledu), što je omogućeno zbog američko-britanskih interesa, Italija je sada bila primorana izuzetno požuriti s pristankom na konačno rješavanje tršćanske krize jer bi eventualno potpisivanje Balkanskog pakta prije rješavanja tršćanskog pitanja znatno zakompliciralo talijansku poziciju, s obzirom na talijansko prijateljstvo i partnerstvo s Grčkom i Turskom. To blokiranje Balkanskog saveza bilo bi uzrokom velike krize, što Italija nije smjela uzrokovati. Nova Scelbina inicijativa htjela je jasno pokazati proamerički rakurs talijanske vanjske politike te talijansku dosljednost u antikomunizmu pod američkim vodstvom. Scelba se čak bavio idejom da se tršćanska kriza riješi do 15. srpnja, što je prema američkim gledištima bilo iluzorno.

⁵⁹ Balkanski savez zapravo nije bio nazivan tim imenom u smislu njegova formalnog organiziranja. Taj savez, kojeg su činili Jugoslavija, Grčka i Turska, bio je normativno uređen četirima trilateralnim ugovorima: Ugovor o prijateljstvu i suradnji od 28. veljače 1953. potpisan u Ankari, (Ankarski ugovor), Dopunski sporazum o osnivanju Stalnog tajništva, zaključen 7. studenog 1953., Ugovor o savezu, političkoj suradnji i uzajamnoj pomoći, sklopljen na Bledu 9. kolovoza 1954. (Bledski ugovor), te Sporazum o ustanovljenju Balkanske savjetodavne skupštine, zaključen 5. ožujka 1955. u Ankari. Normativni okvir saveza čini i više bilateralnih separatnih ugovora članica saveza, koji su regulirali određene sadržaje međusobne suradnje država članica. Institucionalni okvir saveza reguliran je, dakle, u Beogradu i Ankari, dok su Prvi ankarski ugovor i Bledski ugovor činili mnogo značajniju i diskutabilniju materiju, regulaciju međudržavne suradnje, uključujući i vojnu. Savez je po ocjeni njegovih osnivača i jugoslavenske strane bio posebnost u tadašnjem trenutku međunarodnih odnosa, jer je, i pored stanovitih kritika ipak pružao novu dimenziju u bipolarizam međunarodnih odnosa, učlanivši u njega jednu državu nečlanicu i dvije članice NATO-saveza. Sve će to, uz kasnije navedeno, imati utjecaja na tršćansku krizu, jer će Balkanski savez djelomično ubrzati njezino konačno rješenje. O Balkanskom savezu detaljnije vidi: RADOVANOVIĆ, Lj., *Balkanski savez*, *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, br. 1., Beograd, 1955., str. 4 – 23.

Sve su to bile okolnosti koje su dovele do toga da britanski i američki diplomati ipak uspiju nagovoriti Italiju da prihvati nacrt konačnog prijedloga Jugoslavensko-anglo-američke konferencije iz Londona. Slijedili su novi razgovori o tršćanskoj luci i drugim pitanjima, a talijanska je strana istaknula kako odustaje od predloženog trokuta u Zoni B, ali će inzistirati da prostor Punta Sottile pripadne Zoni A. Velebit je 14. srpnja upoznat s talijanskim protuprijedlozima i slijedila je završna tzv. "leteća diplomacija", koja će 5. listopada 1954. biti zaključena velikim uspjehom. Već 3. rujna talijanska i jugoslavenska strana složile su se o svim otvorenim pitanjima, uz tek neke nedorečenosti. Američki predsjednik Eisenhower tada šalje svojeg državnog podtajnika Roberta Murphyja u Beograd da Titu prenese stavove američke diplomacije. U osobnom pismu američki predsjednik moli Tita za jedan mali iskorak koji može okončati "tršćansko pitanje". Riječ je o spornom Punta Sottile, važnom za kompaktnost tršćanske luke, na čemu je inzistirala Italija. Tito je Murphyju ponudio dva prijedloga. Prvi je bio da državna granica ide nešto južnije od Punta Sottile, prepuštajući i selo Lazzaretto (Lazaret) Jugoslaviji, dok bi Italija dobila manji trokut u unutrašnjosti Zone B. Alternativa je bila da državna granica bude određena još južnije od Lazzaretta (čime on ostaje talijanskim), do Debelog rtiča, no sada bez kompenzacije u unutrašnjosti Zone B. Za ovaj Titov potez Jugoslaviji je ponuđena znatna američka pomoć. Već 18. rujna 1954. novi glavni posrednik američkoga predsjednika, državni podtajnik Murphy, leti za Rim, kako bi talijanskoj strani predstavio Titove alternative. U Rimu ga primaju premijer Scelba, novi čelnik diplomacije Gaetano Martino te tajnik Ministarstva grof Zoppi. Scelta je tada predstavio obje Titove opcije svom kabinetu. Talijanska je vlada prihvatila drugi Titov prijedlog, što omogućuje završne dorade sporazuma početkom listopada u Londonu. Povijesnog 5. listopada 1954. godine u Londonu je potpisan Memorandum o suglasnosti između FNR Jugoslavije, Italije, Velike Britanije te SAD-a (Drugi londonski memorandum), čime je okončana složena diplomatska akcija razrješavanja tršćanskog pitanja. (Zemljovid br. 4)

7. Memorandum o suglasnosti iz 1954. i zaključne napomene

Kako je navedeno, 5. listopada 1954. potpisan je Memorandum o suglasnosti između vlada SAD-a, Ujedinjenog Kraljevstva, Italije i Jugoslavije o STT-u.⁶⁰ Ovim je osobitim međunarodnim kompromisom, o čijoj su se pravnoj prirodi potpisnici dugo sporili, određeno međudržavno razgraničenje između Italije i Jugoslavije, te su postavljena osnovna rješenja drugih pitanja, što proizlaze iz glavnih odredbi Memoranduma. Osobito su značajna rješenja međunarodno-pravnih standarda zaštite prava čovjeka i nacionalnih manjina (Prilog II.

⁶⁰ Za tekst Memoranduma vidi: Međunarodni ugovori FNRJ- Međunarodni ugovori, Sveska br. 2, za godinu 1955., Časopis za suvremenu povijest br. 1, 1975., str. 285 – 290 ili, UDINA, M., op. cit., str. 386 i dalje.

Memoranduma), te druga statusnopravna i imovinskopravna pitanja odnosa dviju država. Ovime je postavljena osnova za daljnje rješavanje bilateralnih pitanja, koja će svoj nastavak ostvariti u Osimskim sporazumima 1975. godine, te drugim bilateralnim ugovorima između Italije i Jugoslavije, tj. Hrvatske i Slovenije nakon raspada Jugoslavije i međunarodnog pravorijeka Badinterove komisije 1991./92. godine. Ovaj Memorandum, koji je u kontekstu ove teme nemoguće dalje izlagati, postavlja osnovu svim budućim rješenjima i suvremenim dimenzijama talijansko-hrvatsko-slovenskih odnosa i do današnjeg dana.⁶¹

Ako sagledavamo diplomatsko-politički okvir ovih vrlo dinamičnih zbivanja, potrebno je zaključno naglasiti kako su ukupni jugoslavensko-talijanski odnosi u ranim pedesetim godinama XX. stoljeća s obzirom na status otvorenog pitanja STT-a bili u potpunosti određeni općom hladnoratovskom dimenzijom međunarodnih odnosa. Jačanje pozicije jugoslavenske vlade pred očima Zapada i činjenica da je Jugoslavije bila potrebna Zapadu kao prevažni čimbenik demontiranja monolitnog istočnog "lagera" ojačala je njezine diplomatske pozicije u prilog gotovo maksimalističkim, pa i nerealnim rješenjima u pitanjima teritorijalnih dobitaka. Čitava realnost kasnih četrdesetih godina koju je naznačila Tripartitna deklaracija nikako nije išla u prilog jugoslavenskim interesima, no radikalna promjena njezine pozicije u odnosima sa Zapadom otvorila je mogućnost gotovo nemogućeg: Hrvatska je zaokružila svoju vlast nad Istrom (većinom međunarodnopravno legaliziranu Ugovorom o miru s Italijom 1947. godine), dok je Slovenija dobila izlazak na more i gotovo već izgubljene gradove – Portorož, Izolu, Koper i druge. Trst je ipak morao ostati Italiji uz značajna jamstva slovenskoj nacionalnoj manjini, koja će omogućiti njezinu prisutnost u gradu i doprinos napretku grada, no koji će ipak u novim vremenima izgubiti mnogo od svojega identiteta i povijesnog značenja.

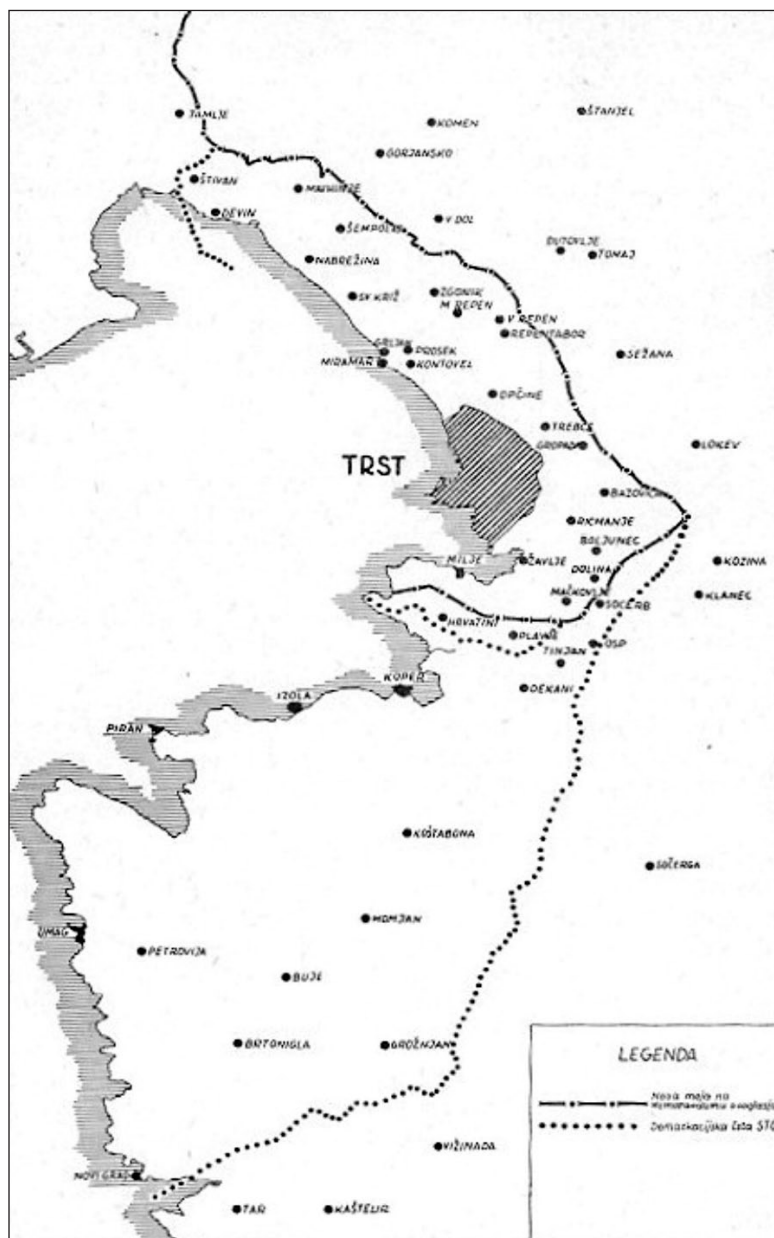
Razmatrajući državnuopravne odrednice promjena u ovom području u razdoblju 1951. – 1954. potrebno je zaključno ukazati na činjenicu kako ona slijede ukupne diplomatsko-političke imperativne. Upravna struktura Zone A je u konstantnom faktičnom, ali i pravnom sjedinjavanju s Italijom, te s tim u svezi akceptira i talijansku logiku demokratskog uređenja i ustroja lokalne uprave i samouprave. Ta unutarnja upravna struktura, koja i nije bila u potpunosti usuglašena s načelima Ugovora o miru s Italijom, zapravo je prejudicirala konačni status Trsta, kao središta talijanske pokrajine. S druge strane vlast jugoslavenske vojske u Zoni B zapravo je određena logikom socijalističkog i revolucionarnog poimanja demokratske lokalne vlasti, s naglašenim načelima ustrojstva i provedbe revolucionarno-ideologiziranih mehanizama. Gotovo da je moguće zaključiti kako je, de facto, organizacija upravnih zona u podijeljenom

⁶¹ O tim rješenjima vidi: Vukas, B., ml., *Osimski sporazumi i hrvatsko-talijanski odnosi. Za provedbu Memoranduma o suglasnosti i rješenja slovenskog prava, te provedbi usuglašeni međunarodnih standarda u talijanskom pravu vidi: Zbornik "S one strane meje", op. cit., (Drugi del: "Razvoj državne, deželne in lokalne zakonodaje ter pregled sodne prakse pri uporabi slovenskega jezika v stiki z javno upravo 1954. – 2004.)*. Vidi i: *I rapporti di vicinato dell'Italia con Croazia, Serbia – Montenegro e Slovenia*, Luiss University Press – Giuffrè, 2005.

STT-u već prejudicirala opće rješenje 1954. godine, iako se tvrdilo da su strane takvim zahvatima u upravno-teritorijalni ustroj zapravo kršile Ugovor o miru.

Tršćanska kriza, kao jedan od izazova hladnog rata, prevladana diplomatskim i političkim naporima i u našem vremenu ima svoje odjeke, no samo sporadično. Ona je u potpunosti povijesno pitanje, a bilo kakva njezina reaktualizacija suprotna je europskom iskustvu i tradiciji talijanskog i hrvatskog naroda te željama njegove većine.

8. Zemljovidni privitci

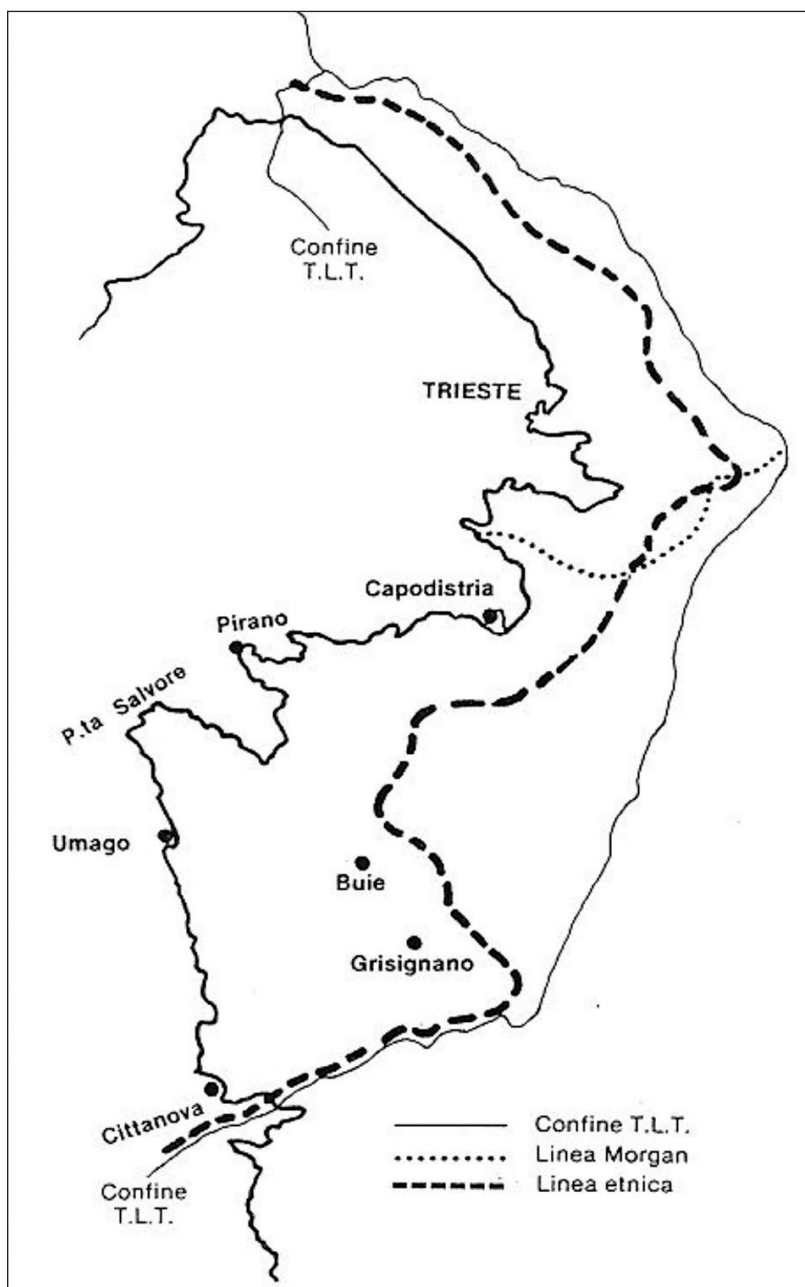
Zemljovid br. 1.

Slobodni teritorij Trsta prema odredbama Ugovora o miru s Italijom iz 1947. godine

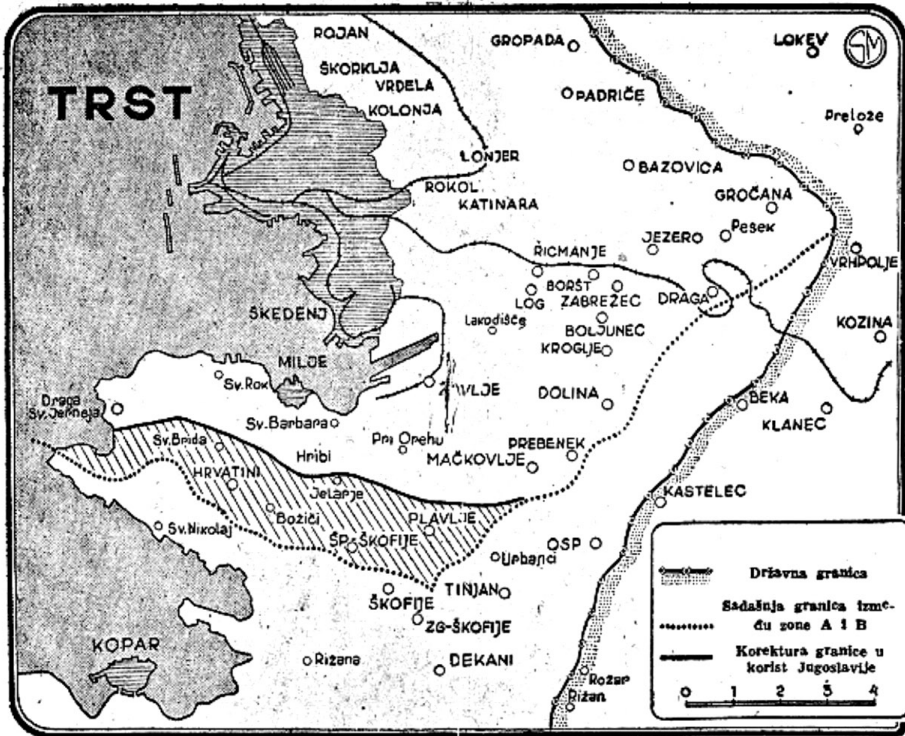
Zemljovid br. 2.

Talijanski prijedlozi o razgraničenju, svibanj 1953. godine

Zemljovid br. 3.

Etnička granica sukladno prijedlozima talijanske diplomacije
iz 1952. i 1953. godine

Granice između područja koje će potpasti pod civilnu upravu Italije i Jugoslavije shodno Memorandumu između vlada Italije, U. K., SAD i Jugoslavije o slobodnom teritoriju Trsta 5. oktobra 1954. godine.

Zemljovid br. 4.

Londonski memorandum o suglasnosti, 5. listopada 1954. godine

Summary

TRIEST CRISIS IN PIVOTAL PERIOD OF THE FIRST HALF OF 1950'S

Diplomatic, political and legal discussion

Period of culmination of Cold War, apart from general tensions in international relations, was characterized by territorially particularized crises that were able to cause wider international disruption in relations of conflicting world super-powers. Certainly, one of this challenges to the Cold War „stability” was the so called Trieste crisis deriving from deeper historical foundations, i.e., from 19th and first half of 20th century relations among Italian, Slovenian and Croatian population, but also from war and aftermath controversies on diplomatic, political, ideological and national level.

The main author's goal is to present basic processes that led to solution of the issue of Trieste, starting from developments in international relations at the turn of the decade, primarily emphasizing political and diplomatic aspects. The author also discusses legal consequences of these developments in the context of internal development of Italian and Yugoslav statehood, that were fundamentally different, but whose structure and changes greatly influenced the Trieste crisis.

The author concludes that compromise and pragmatism played the leading role in this case of diplomatic history, although slightly inclined toward Yugoslav interests (primarily, Slovenian). Legal revisions of system of power within FTT zones gave force to factual state of affairs, that was later legitimized through intergovernmental agreements and arrangements (London Memorandum on Consent on FTT, 1954).

Key words: *Cold war, Yugoslav-Italian relations, issue of Trieste, Free Territory of Trieste (FTT).*

Zusammenfassung

DIE TRIESTER KRISE IN DER UMBRUCHSZEIT DER ERSTEN HÄLFTE DER 50 ZIGER JAHRE DES XX JAHRHUNDERTS

Diplomatisch-politische und staatsrechtliche Betrachtung

Die Zeit des Höhepunkts des kalten Krieges ist außer durch den allgemeinen Zug zur Spannung der internationalen Beziehungen auch durch einzelne krisenhafte Herausforderungen gekennzeichnet, die ein Grund für weitreichendere internationale Störungen der Beziehungen hätten sein können indem sie sich den Weltgroßmächten entgegenstellten. Eine dieser Herausforderungen der „Stabilität” des kalten Krieges ist zweifelsohne die Triester Krise, die

aus tieferen historischen Gründen des XIX und der ersten Hälfte des XX Jahrhunderts durch die Beziehungen des italienischen, slowenischen und kroatischen Volkes hervorgegangen ist, aber auch unmittelbar nach den Kriegs- und Nachkriegsstreitigkeiten auf diplomatischer, politischer, ideologischer und nationaler Ebene.

Hauptziel des Autors ist die Hauptprozesse aufzuzeigen, die zur Lösung der Triester Frage geführt haben, angefangen bei der Änderung der internationalen Beziehungen im Übergang zu den fünfziger Jahren, doch es werden auch die inneren Prozesse der Entwicklung des italienischen und jugoslawischen Staates in diesen stürmischen Zeiten betrachtet, die grundverschieden waren, doch durch ihre Strukturen und Änderungen einen wichtigen Einfluss auf die Triester Krise hatten.

Der Autor kommt zu dem Schluss, dass Kompromiss und Pragmatismus auch in diesem Fall der Diplomatiegeschichte eine entscheidene Rolle gespielt haben, dieses Mal immerhin prinzipiell zum Vorteil der Interessen der jugoslawischen Seite (vor allem Sloweniens). Staatrechtliche Änderungen des Regierungssystems in den Zonen STT wirkten sich auf die Festigung der faktischen Situation aus, die später durch internationale Abmachungen und Kompromisse (Londoner Memorandum über die Einigung über STT von 1954) legitimiert wurde.

***Schlüsselwörter:** kalter Krieg, jugoslawisch-italienische Beziehungen, Triester Frage, freies Territorium Triest (STT).*

Sommario

LA CRISI TRIESTINA NEL PERIODO DI FRATTURA DELLA PRIMA META' DEGLI ANNI '50 DEL XX SECOLO

Analisi diplomatico-politica e di diritto statale

All'apice della guerra fredda, accanto alle tendenze generali di tensione nei rapporti internazionali, si registrarono altresì peculiari situazioni di crisi, le quali avrebbero potuto causare l'alterazione internazionale dei rapporti tra le contrastanti superpotenze mondiali. Una di queste provocazioni alla "stabilità" in tempo di guerra fredda fu senz'altro la crisi di Trieste, che traeva le sue origini tanto da motivazioni storiche risalenti ancora al XIX secolo ed alla prima metà del XX secolo ed inerenti ai rapporti tra il popolo italiano, quello sloveno e quello croato, quanto dagli allora attuali conflitti bellici e parabellici sul piano diplomatico, politico, ideologico e nazionale.

Il risultato principale cui vuole giungere l'Autore del contributo, è quello di illustrare i processi fondamentali che condussero alla risoluzione della questione triestina, iniziando dai cambiamenti dei rapporti internazionali nel passaggio da un decennio all'altro, per rilevare, poi, i rispettivi orientamenti

diplomatico-politici. L'Autore esamina, altresì, le conseguenze giuridiche di questi cambiamenti ed i processi interni di sviluppo sia dello stato italiano che di quello jugoslavo in quei tempi burrascosi, i quali pur essendo fundamentalmente diversi, ebbero attraverso la propria struttura ed i cambiamenti un'importante influenza sulla crisi triestina.

L'Autore arriva alla conclusione che il principio del compromesso e del pragmatismo ebbe un ruolo decisivo anche in tale episodio della storia diplomatica, tuttavia, principalmente a favore dell'interesse della parte jugoslava (in particolare della Slovenia). I mutamenti di diritto statale del sistema di governo nelle zone del territorio libero di Trieste influirono al rafforzamento della situazione di fatto, la quale venne, in seguito, legittimata dagli accordi interstatali e dai compromessi (Memorandum d'intesa di Londra sui territori Liberi di Trieste del 1954).

Parole chiave: *Guerra fredda, rapporti jugoslavo-italiani, questione triestina, Territorio libero di Trieste.*

